

# På kant med loven. Bogforbud, bogbeslaglæggelser og -klausuleringer i Danmark gennem 300 år

John T. Lauridsen

Fortid og Nutid december 1997, s. 254-288

I 1997 er det 300-året for den første lov om aflevering af tryksager til Det Kongelige Bibliotek. Det er også året, hvor Danmark fik en ny pligtafleveringslov til ikrafttræden 1. januar 1998. Den sidste lov var fra 1927 – før fotokopieringens opfindelse og længe før, der var tænkt og publiceret digitalt. Det er der rådet bod på nu, men ikke alt er der rådet bod på, som det fremgår af denne artikel, hvor John T. Lauridsen følger de tryk, der har været og stadig er på kant med loven.

John T. Lauridsen, f. 1951, dr. phil., forskningschef ved Det Kongelige Bibliotek. Har senest udgivet »*Undergrundspressen*« i Danmark 1940-45, 1997, og *Det illegale Land og Folk 1945, 1997*.

Gennem pligtafleveringsloven har den danske stat gennem de sidste 300 år søgt at sikre sig de udgivne værker, den til enhver tid havde interesse i. Der var og er imidlertid også skrifter, hvor staten har interesse i, som vogter af den nationale sikkerhed, moralens ukrænkelighed eller privatlivets fred, at sikre samfundet mod enhver form for uønskede tryk. De kan stride mod gældende lov og/eller skade offentlige og private interesser. Det gælder både under enevælden og under folkestyret. Mængden af sådanne forbudte og bort-censurerede skrifter siden 1697 er overskuelig, men dog endnu ikke opgjort.<sup>1</sup> Deres antal er næppe firecifret, og antallet er betydelig mindre, hvis der ses bort fra de mere trivielle tilfælde af forbud samt forbud mod offentliggørelse af enkeltartikler i aviser og tidsskrifter. Holder vi os alene til de mere kendte og berømte eller berygtede tilfælde af censur – det var og er fortsat en smagssag – er vi nede på et antal af under 100.<sup>2</sup> Det er ikke det samme som, at censuren har været mild. Det var den i lange perioder

langt fra, hvor den i andre til gengæld var lemfældig. I stedet er det et udtryk for, at dens påtryk blev mest iøjnefaldende, når forfattere direkte satte sig op imod den. Deres hårde straf og skæbne virkede sandsynligvis lige så effektivt som ytringsfrihedsbegrænsningerne i sig selv.

Når vi ser bort fra den allernyeste tid, vil der ikke længere være hensyn, der kræver, at igennem tiden forbudte skrifter ikke skulle kunne komme til offentlighedens kundskab. Hvordan forholder det sig med muligheden for det? Er det overhovedet til at komme til at læse i fortidens forbudte skrifter? Eksisterer de endnu? Har nationalbiblioteket dem alle sammen? Hvordan er de kommet til Det Kongelige Bibliotek, hvis de er der? Har der været og er der et regelgrundlag for afleveringen af sådanne skrifter? Kræver adgang til forbudte skrifter en særlig tilladelse?<sup>3</sup> Hvordan er det med de klausulerede skrifter fra dette århundrede? Hvor når kan man stifte bekendtskab med dem? Hvorfor og på hvilket grundlag kan trykte skrifter unddrages offent-

ligheden, når de er pligtafleveret? Disse og flere spørgsmål vil blive søgt besvaret i det følgende. Adskillige af dem kræver flere og langt større undersøgelser for en udtømmende besvarelse, end rammerne her giver mulighed for. Dette er kun første strejftog, hvor hovedvægten lægges i det 20. århundrede.

## Censur, pligtaflevering og forbudte bøger under enevælden

Der havde været bogcensur i Danmark i hen ved 200 år, da pligtafleveringsloven blev indført. Censuren var fra 1537 henlagt til Københavns Universitet, og dertil var dens administration fremdeles knyttet i 1697. Der var flere gange blevet udsendt bestemmelser om, hvordan universitetet skulle praktisere censuren, senest i Danske Lov 1683.<sup>4</sup> Det var en forcensur, hvor manuskripterne skulle indsendes før trykningen. Hvor forbud blev nedlagt, kom der altså ikke et tryk ud af det, hvis reglerne blev fulgt.<sup>5</sup> Med hensyn til importerede bøger på dansk eller tysk var sagen en anden. De skulle også til censur, før de måtte bringes i handlen, og blev de forbudt, var straffen i de tilfælde, hvor det drejede sig om oprør eller kongens højhed, at de skulle brændes offentlig af bødlen.<sup>6</sup> Begge fremgangsmåder hindrede i princippet, at forbudte værker kunne forefindes i kongens riger og lande. I de tilfælde, hvor bøgerne alligevel blev trykt og udsendt eller importeret, og censuren og retsmaskineriet først efterfølgende kunne gribe ind, var det praksis at kræve alle eksemplarer af de forbudte værker indleveret til Danske Kancelli. Det gælder således Corfits Ulfeldts *Høytregende Æris Forsuar*, 1652, og Oluf Rosenkrantz's *Apologia Nobilitatis Danicæ*, 1681. I begge tilfælde var der tale om bøger, der an-

gik kongemagten, og derfor fik særligt af kongemagten udpegede censorer, en fremgangsmåde der blev kodificeret i Danske Lov 2-21-2.

Christian 5. fik af Oluf Rosenkrantz personlig overbragt et eksemplar af *Apologia Nobilitatis Danicæ*, 1681, og bogen tilgik kongens bibliotek, selv om den blev forbudt i februar 1682.<sup>7</sup> Vi kan dog af dette ikke med sikkerhed gå ud fra, at kongemagten under den tidlige enevælde skaffede sig eksemplarer af alle de værker for kongens eget bibliotek, som undersåtterne ikke måtte læse. Der ville de ellers have været sikret mod uønskede læsere, idet der kun var adgang for kongens betroede mænd indtil 1793, hvor biblioteket blev åbnet for offentligheden. Der har været en mængde tarvelige, forbudte tryk, som ikke fandtes værdige til at indgå i et fyrstebibliotek. På den anden side har der været for magthaverne ubekvemme eller uønskede titler, som kunne bringes af vejen i kongens bibliotek. Harald Ilsøe har fremdraget et markant eksempel herpå. Caspar Dankwerths *Schleswig-Holsteinische Landesbeschreibung*, 1652, var ganske vist ikke forbudt, men var på grund af sine statsretlige synspunkter uønsket og blev derfor trukket tilbage fra Det Kongelige Biblioteks dubletauktion i 1723. Siden blev den efter direkte kongelig ordre ikke medtaget som dublet ved dubletauktionen i 1742. Skriftet skulle ikke udbredes. Derfor lod Christian 6. også Det Kongelige Bibliotek købe Andreas Hojers efterladte eksemplar af dette værk ved en auktion 1740, ligesom det af kabinetsregnskaberne fremgår, at kongen tillige privat opkøbte et auktionseksemplar. Disse dubletter blev ikke destrueret og kunne senere under andre politiske konjunkturer på ny udskilles fra biblioteket.<sup>8</sup>

Den periodiske presse, aviser og tidsskrifter, censurerede universitetet ikke. Det ville tage for lang tid. I stedet var det en opgave, som enevældens

kancellier og siden politiet tog sig af.<sup>9</sup> Der skulle kunne skrives ind med timers varsel. Censuren ramte som regel kun enkelte artikler eller numre og førte kun helt undtagelsesvis til lukning af det pågældende tidsskrift.

Den første pligtafleveringslov i form af reskriptet af 17. juli 1697 bidrog ikke til at skaffe klarhed med hensyn til de bøger, som var forbudte af censuren, men dog eksisterede. Reskriptet omhandler kun censurerede bøger og deres rette behandling, til trods for, at reskriptet er rettet til den censurerende myndighed, nemlig Københavns Universitet. Lovgivningen om bogcensur og lovgivningen om pligtaflevering blev *ikke* kombineret, og pligtafleveringen kom heller ikke til at blive en del af censurproceduren på noget tidspunkt under enevælden, som det sås i udlandet, bl.a. Frankrig, der havde dannet forbilledet ved det første reskriptets tilblivelse.

Adskillelsen af på den ene side pligtafleveringsbestemmelserne og på den anden side censurlovgivningen har været et grundtræk ved det danske system til i dag. Under enevælden blev der ikke udviklet hverken en lovgivning eller et regelsæt, der forbandt de to lovkomplekser.<sup>10</sup> Vi leder forgæves i censurlovgivningen efter bestemmelser, der angiver, at forbudte skrifter skulle afleveres til kongens bibliotek. Til langt ind i 1700-tallet var kravet fortsat, at forbudte skrifter skulle brændes på bålet.<sup>11</sup> Filosofien var, at de de facto ikke skulle eksistere. Omvendt indeholder pligtafleveringsbestemmelserne ud fra samme filosofi heller intet om håndteringen af forbudte skrifter. Her fik Det Kongelige Biblioteks embedsmænd ingen hjælp til løsningen af problemet, hvis de alligevel fik forbudte skrifter i hænde, og det ved vi, at de rent faktisk gjorde.

Det skete på flere måder. Det kunne dreje sig udenlandske forbudte bøger, der blev konfiskeret i kongens riger og

lande, og som kongen lod sikre for sit eget bibliotek.<sup>12</sup> Det kunne også dreje sig om tryk, der først efter udgivelsen blev forbudt. Forcensuren kunne på den ene eller den anden måde have svigtet eller være blevet omgået. Censurens imprimatur var heller ingen garanti for, at et forbud ikke efterfølgende ville ramme den trykte bog. Vi har talrige eksempler herpå.<sup>13</sup> Ved gaver og køb erhvervede kongen store bogsamlinger til sit bibliotek, hvilke også indeholdt forbudte bøger. Vi må gå ud fra, at de private bogsamlere ikke har holdt sig for gode til at eje forbudte og dermed sjældne bøger, som ikke skulle komme menigmand for øje. Her må vi tage det aristokratiske standssamfunds normer i betragtning. Censuren var først og fremmest rettet mod tryk, der kunne vildlede menigmand, mens aristokratiet og de lærde nok kunne tillade sig at fornøje sig med forbudte skrifter. Således rummer P. F. Suhms bibliotek (siden 1796 i Det Kongelige Bibliotek) adskillige 1700-tals franske erotika med umisforståelige illustrationer, der efter 1770'erne uden videre ville være blevet konfiskeret, hvis de var importeret af den jævne borger.<sup>14</sup> Ved reskript af 23. september 1740 blev det direkte fastslået, at gudsbespottelige bøger og grove eller fanatiske bøger på dansk og tysk importeret udefra ikke måtte sælges til ubefæstede sjæle – især ikke studenter – og heller ikke til ustuderede folk, men nok til lærde som professorer og præster, som var i embede, eller til dem, der samlede biblioteker.<sup>15</sup>

Så længe kongens bibliotek ikke var offentligt, frembød forbudte bøger tilstedeværelse ikke noget større problem. Anderledes blev det, da de første planer om bibliotekets åbning for offentligheden kom frem. I et forslag herom fra omkring 1760 blev der taget højde herfor i pkt. 9, hvori det overlades til bibliotekarens skøn, hvorvidt håndskrifter, *forbudte bøger* og kostba-

re værker skal kunne benyttes.<sup>16</sup> Der var en klar bevidsthed om den forbudte litteraturs tilstedeværelse.

Planen blev foreløbig lagt til side, og før den blev realiseret, havde censuren i en kort periode 1770-1772 under Struensee været totalt afskaffet. Da censuren efterfølgende blev pålagt igen 1773, var det ikke længere som forensur, nu stod forfattere og udgivere til ansvar over for loven, ligesom dens administration overgik fra universitetet til politimesteren i København.<sup>17</sup> Den ændrede censurpraksis og borgernes øgede lyst til at udtrykke deres meninger førte på en gang til en stigning i antallet af censursager og påfølgende beslaglæggelser af bøger og numre af tidsskrifter, ligesom en del skrifter fortsat unddrog sig såvel censur som pligtafleveringsbestemmelser. Over for denne udvikling synes Det Kongelige Bibliotek at have stået magtesløst. Vi har intet kendskab til, at der skulle være kommet en aftale i stand mellem politimesteren og biblioteket om aflevering af de af politiet beslaglagte bøger. Når biblioteket i dag sandsynligvis alligevel har flertallet af de beslaglagte bøger fra 1770'erne til enevældens slutning, skyldes det rimeligvis, at eftercensuren sikrede, at flere af de forbudte og beslaglagte bøger nåede ud i en begrænset cirkulation, før politiet søgte at effektuere forbudet. Fra den begrænsede cirkulation nåede værkerne til samlere som Luxdorph, Hielmstjerne og andre, hvorfra biblioteket siden har kunnet sikre sig eksemplarer. Efter enevældens ophør blev der systematisk søgt anskaffet den udgivne litteratur, uanset om den tidligere havde været forbudt eller ej (jfr. nedenfor).

Da Det Kongelige Bibliotek i 1793 åbnede som offentligt bibliotek, fremgik det ikke med et ord i reglementet for benyttelsen, at biblioteket rummede forbudte bøger. Det ville også være for meget forlangt. Heller ikke i dag

skiltes biblioteket med, at det rummer forbudte bøger og klausulerede værker. Ved at gøre opmærksom på den forbudte litteratur ville 1793-reglementet have synliggjort, hvis ikke direkte reklameret for den, og det kunne der i denne fase af enevælden ikke være tale om. Vi må gå ud fra, at biblioteksfolkene, hvor et udtalt regelgrundlag ikke forelå, brugte deres sunde dømmekraft, og behandlede den forbudte litteratur på samme måde som sjældne værker og manuskripter. Det vil sige, at den ikke blev gjort umiddelbart tilgængelig for publikum. Dermed handlede de som ansvarlige enevældige embedsmænd. Det ville i sig selv være det bedste middel til at begrænse efterspørgslen, at de forbudte titler slet ikke var kendte. Så let var det imidlertid ikke. Der kom mere og mere offentlighed omkring censursagerne under den senere enevælde. Et forbudt værk kunne godt være særdeles kendt, selv om det var forbudt. Det gjaldt f. eks. en række af P. A. Heibergs værker både før og efter eksileringen til Frankrig år 1800. Det siger sig selv, at hans *Enevoldsmagts indførelse i Danne-mark*, som han frækt udgav i Drammen 1828 uden for den danske enevoldsmagts rækkevidde, blev forbudt for dens kritik af enevælden i almindelighed og af den manglende trykkefrihed i særdeleshed (han skrev et stort, sønderlemmende afsnit om censuren s. 167-202).<sup>18</sup> Imidlertid nåede kendskabet til bogen straks Danmark, og der er ingen tvivl om, at mange eksemplarer blev smuglet hertil. Det Kongelige Biblioteks eksemplar fortæller desværre ikke om sin vej til biblioteket.

Visse forfattere og udgivere spekulerede i det mulige forbud mod deres udgivelser ved at afprøve censurens grænser. Der kunne være både kommercielle og politiske interesser forbundet hermed. Gik de over grænsen, og der blev nedlagt forbud mod udgivelsen, gav det sig højst synlige udslag

**Enevoldsmagtens Indførelse  
i Danmark  
i Maret 1660.**

*Forsiden til P. A. Heibergs berømte, forbudte skrift om enevældens indførelse i Danmark, trykt i Norge uden for den danske lovgivnings rækkevidde. Foto: Dette og de følgende illustrationer: Det kongelige Bibliotek*

---

**Historisk og kritisk Undersøgelse  
af  
P. A. Heiberg.**

---

*Something is rotten in the state of  
Denmark.*

*Shakesp. Hamlet.*

---

**Drammen, 1828.**

**Forlagt af G. F. Robe.  
Trykt i Sammes Officin.**

med hensyn til pligtafleveringen. Det satiriske ugeblad *Corsarens* dynamiske redaktør Meir Goldschmidt måtte flere gange se enkeltnumre af sit tidskrift forbudt i 1840'erne med det resultat, at de pågældende numre ikke tilgik Det Kongelige Bibliotek. Gold-

schmidt fortæller selv, hvordan den første konfiskation fandt sted inden for en time, efter at *Corsaren* nr. 3 var sendt til censor Christian Reiersen. Politiet mødte op i trykkeriet og beslaglagde oplaget.<sup>19</sup> I pligtafleveringsprotokollerne på Det Kongelige Biblio-

tek er i stedet skrevet, at de pågældende numre af *Corsaren* var beslaglagt. Det skete ikke mindre end 43 gange i Goldschmidts redaktørtid. Når biblioteket i dag alligevel har et næsten komplet eksemplar, skyldes det kun, at Det danske Sprog- og Litteraturselskab i forbindelse med genudgivelsen af tidsskriftet 1977-1981 fremskaffede de manglende hefter fra domstolens arkiver på Landsarkivet for Sjælland og Rigsarkivet.<sup>20</sup>

De under enevælden forbudte eller beslaglagte tryksager fik i folkestyrets første år lov til at henligge uforstyrret indtil 1861, da Det Kongelige Bibliotek tog det første officielle initiativ, der kan dokumenteres for den forbudte litteraturs vedkommende overhovedet. Biblioteket henvendte sig dette år til Justitsministeriet for at få udvirket, at Det Kongelige Bibliotek modtog to eksemplarer af de skrifter og blade »som i sin tid« blev beslaglagte og som skulle forefindes på det gamle kancelliloft eller i Justitsministeriets arkiv. Henvendelsen foranledigede 15. juni Justitsministeriet til at sende en skrivelse til chefen for Københavns politi med besked om at tilsende biblioteket to eksemplarer af beslaglagte skrifter og blade, hvis der forefandt mere end det eksemplar, som censor havde påtegnet. Samtidig oplyste Justitsministeriet, at det ikke selv opbevarede forbudte skrifter i sit arkiv.<sup>21</sup> Bibliotekets henvendelse synes klart at have taget sigte på forbudte tryk fra tiden før 1849, men hvad der kom ud af den, vides desværre ikke. I hvert fald skaffede det ikke de manglende numre af *Corsaren* til veje. Måske kan det alligevel tages som udtryk for, at nogle værker blev udleveret af politiet, at Universitetsbiblioteket den 16. april året efter fik samme ret til at få udleveret to eksemplarer af »i sin tid« beslaglagte skrifter, bøger og blade.<sup>22</sup> Interessen i at bevare de forbudte tryk var markeret.

## Bogforbud og beslaglæggelser fra grundloven 1849 til anden verdenskrig

Junigrundloven 1849 gav trykkefrihed og i princippet ret til fri meningsdannelse, men det var en frihed under ansvar – naturligvis. Via lovgivningen havde (og har) myndighederne mulighed for og ret til at skride ind, hvis nogen forsynder sig mod den til enhver tid herskende offentlige moral, krænker privatlivets fred, er groft injurierende mod personer eller institutioner m.v. eller truer rigets sikkerhed og interesser. Tilsvarede havde og har privatpersoner, institutioner, firmaer m.v. ret til at gå til domstolene, hvis og når det trykte og/eller billeder efter deres opfattelse er gået deres interesser for nær. Ligeledes har det været muligt at beslaglægge udenlandske tryksager, som stred mod dansk lov. Under folkestyret har alle disse varianter af forbud været hævdet, og vil ventelig fremdeles blive det, selv om f.eks. både kønsmorale og lovgivningen har flyttet sig og hele det politiske verdensbillede bliver forrykket.<sup>23</sup> Derfor har Det Kongelige Bibliotek også modtaget og vil blive ved med at modtage nye forbudte skrifter.

Nederlaget i 1864 og Frederik 7.s død satte gang i forskellige forfattere, der prøvede at slå mønt af begivenhederne. Blandt disse var Peter Anton Worm, som slog igennem med knaldromanen *Tiggerne*, der udkom i hefter fra foråret 1866. Han byggede sin fremstilling op på rygter og fordomme; grove beskyldninger rettedes mod D. G. Monrad og general de Meza (general Baglæns), mens kongeparret blev fremstillet hensynsløst i gang med at kuldkaste grundloven. Københavns politidirektør Vilh. Crone greb først ind i oktober, hvor 1.000 eksemplarer af *Tiggerne* blev konfiskeret, men endnu flere må antages at være kommet i

omløb. Forfatteren selv begik selvmord efter et politiforhør ved samme tid. Det øgede kun den folkelige sympati, og andre af Worms værker – af hvilke det for arvingerne var så heldigt at flere endnu henlå i manuskript – kunne udgives posthumt.<sup>24</sup> Imidlertid førte konfiskationen efter det foreliggende ikke til båndlæggelse på Det Kongelige Bibliotek, da der ikke forelå dom i sagen.

Herefter gik der en årrække, indtil en litterær skandale førte til betydelig bevågenhed om den forbudte litteratur. Så meget, at der blev lagt fastere rammer for behandlingen af sådanne værker. Forhistorien er følgende:

Forbud mod litterære værker var fra folkestyrets tidlige tid omgærdet med stor opmærksomhed. Trykkefrihed var et af de goder, der var kæmpet for, og grundloven giver politisk, religiøs såvel som kunstnerisk frihed. Netop derfor er juridiske anslag mod kunsten blevet heftigt debatteret, når de har fundet sted. Det tidligste af de kendte forbud mod et dansk *litterært* værk gælder Herman Bangs *Haabløse Slægter*, der udkom i 1880. Den blev forbudt ved politiretten juli 1881 i henhold til straffelovens ofte anvendte paragraf 184 for at overskride sømmelighedens grænser i skildringen af William Høgs forhold til grevinde Hatzfeld. Det blev såvel ved politiretten som i Højesteret året efter takseret til en bøde på 100 kroner eller 14 dages fængsel. Det retlige forløb foregik under stor offentlighed. Forbudet gav Bang den berømmelse, som nok så mange forlagsannoncer og anmeldelser ikke kunne have givet, – hvilken, skyldes det at tilføje, Bang gerne ville have undværet på det grundlag – og bogen var forlængst udsolgt, da politiet skred til konfiskation. Et eksemplar nåede også til Det Kongelige Bibliotek via pligtafleveringen, og flere er siden kommet til på anden vis.

Bang var imidlertid ikke selv i be-

siddelse af den forbudte bog, men mødte nogle år senere op på Det Kongelige Bibliotek for at låne den, da han agtede at udgive en ny udgave. Det var en intrikat situation. Overbibliotekar Chr. Bruun nægtede i første omgang Bang adgang til bogen med den begrundelse, at den nok eksisterede de facto, men ikke de jure. Hermed lod Bang sig ikke nøje, og efter en længere forhandling fik han lov til at låne sin egen roman til brug på læsesalen – i en time!<sup>25</sup> I 1884 udkom så *Haabløse Slægter* på ny, men uden de anstødelige partier, mens den originale og uforkortede udgave først blev trykt igen i 1965. Det var tre år før pornografiens frigivelse, og uagtet at den tidligere dom stod ved magt, blev der ikke grebet ind.

Overbibliotekarens involvering i denne sag var ikke en tilfældighed. Lånere vil endnu i dag ved personlig at bladre i de gamle alfabetiske seddelkataloger på Det Kongelige Bibliotek sjældne gange finde sedler med påskriften *Afleveret til Bruun*, hvilket betyder, at det pågældende værk som forbudt var givet til overbibliotekar Chr. Bruun, som ledede biblioteket i årene 1863-1901. Han indførte, foranlediget af sagen om *Haabløse Slægter*, den praksis, at konfiskerede danske bøger skulle hensættes under lås og slå og ikke være tilgængelige for brug, hvilket også skulle gælde bøger tilbagekaldt af forlægger eller forfatter. De blev anbragt i et skab i den gamle Danske Sal. På baggrund heraf indførte Universitetsbiblioteket 1887 en lignende praksis.<sup>26</sup>

Antallet af de således utilgængelige bøger har ikke været stort i Bruuns cheftid.<sup>27</sup> Der forefindes, udateret, *En fortegnelse over Bøger og Haandskrifter, som ikke maa benyttes uden særlig Tilladelse*, heraf er der kun 11 danske titler (anført i fortegnelsens rækkefølge):<sup>28</sup>

Herman Bang. Haabløse Slægter. Roman. Kbh., 1880, 601 S.

afleveret til Bruun at indsættes under Laas og Lukke.  
3 Dec. 1887.

— La. bog. (fx. i oprindeligt bind.). 57. — 86.  
I. st. o. or.

Bogk. 1962. N. 1194.

Kort fra Danske Afdelings alfabetiske katalog med oplysning om Chr. Bruuns inddragelse af Herman Bangs »Haabløse Slægter», 1880, »at indsættes under Laas og Lukke 3. Dec. 1887«.

H. Bang: *Haabløse Slægter*, 1880.  
J. de Crebillon: *Sofaen*, 1874.  
Ugebladet *Eva* 1-2, 1887-88.  
*Galante Eventyr alle Vegne fra*, 1887.  
*Forbudne Frugter*, 1886.  
Hans Jæger: *Syk Kjærlighet*, Paris 1893.<sup>29</sup>  
Hans Jæger: *Bekjendelser*.  
Hans Jæger: *Fængsel og Fortviivelse*, 1903.  
M. Jørgensen: *Livsnydelse* 1-2, 1885.  
Chr. Krogh: *Albertine*: Kria. 1886.<sup>30</sup>  
*Ord*.

Fortegnelsen er ikke ganske dækkende med hensyn til perioden 1874-1903, idet bl.a. Edvard Brandes' roman *Det unge blod*. *Fortælling*, 1899, mangler. Den blev forbudt i september 1899 med henvisning til siderne 92 og navnlig 129, hvilket måske mere skyldtes den siddende regerings forsøg på at ramme en af sine skarpeste kritikere, snarere end en forargelig overskridelse af paragraf 184. Der var politisk gevinst i straks at få Brandes sværtet som pornograf i offentligheden, og i

hvert fald kan Det Kongelige Bibliotek på det tidspunkt ikke have tilladt sig at stille en bog, beslaglagt på de præmisser, til rådighed for lånerne.<sup>31</sup>

Martin Jørgensens *Livsnydelse* er kommet med på listen, der imidlertid også burde have medtaget samme forfatters *Et livsnydende Individ's Historie*. *Omarbejdet Udgave*, 1886, som ligeledes blev konfiskeret, selv om en angribelig scene i bogen i den omarbejdede udgave var udeladt. I begge tilfælde fandt konfiskationen sted i henhold til straffelovens § 184. Livsnydelse blev *afleveret til Bruun at indsættes under Laas og Lukke* den 3. december 1887, fremgår det af kortet i alfabetisk katalog.<sup>32</sup>

Der blev også konfiskeret flere periodiske skrifter, end det fremgår af fortegnelsen. Bestemte, vovede forfatter-skaber kunne danne udgangspunkt for censorernes nærgående læsning, for hvorfor ellers falde over den unge Gustav Wieds novelle under den uskyldige titel »De unge og de gamle« i bladet *København* 27. december 1891?



Det kan skyldes, at *København* i forvejen var kendt for sin relative dristighed. Samme dagblad bragte sig adskillige gange i 1890'erne i situationer, der førte til konfiskation af enkeltnumre, når censorerne fandt, at det gik for vidt. Således da forfatter og medredaktør af *København* Oscar Madsens oversættelse af den franske forfatter Guy de Maupassant: *Smukke Ven!* blev bragt som føljeton fra 1. januar 1891. Han blev idømt en bøde på 200 kr. for oversættelsen, og de pågældende numre blev konfiskeret. Det skete ved Søetatens kombinerede ret, da Madsen på det tidspunkt var værnepligtig ved marinen.<sup>33</sup> På bibliotekernes læsesale måtte lånerne så springe over et eller flere numre efter forklaring fra personalet.

Dagbladet *København* stillede sig ikke tilfreds med sørettens afgørelse og udgav *Smukke Ven!* i bogform samme år i forventning om, at det ville medføre en ny retssag. Myndighederne skuffede ikke redaktørerne på det punkt. Blot var Oscar Madsen ikke længere ved marinen, så i anden runde var det en ordinær domstol, der tog sig af sagen. Den frifandt Madsen; selv om den som søretten fandt enkelte passager slibrige, så var bogen som helhed ikke utugtig. Så let gik det alligevel ikke. Højesteret, hvortil sagen umiddelbart blev appelleret, fandt at bogen var *vellystig*(!), hvorfor oversætter Madsen fik en bøde på 200 kr., og bogen blev konfiskeret.<sup>34</sup> Hvis lånerne alligevel ville læse *Smukke Ven!* kunne de med få års tålmodighed låne den på Det Kongelige Bibliotek fra 1898. Da forelå den nemlig på ny som selvstændig bog, oversat af samme Oscar Madsen, og denne gang uden sanktioner fra myndighedernes side. De få af domstolene udpegede *slibrige passager* var nemlig strøget. Til gengæld fortalte Oscar Madsen som indledning historien om, hvordan det kunne gå en oversætter, når myndighederne ikke

kunne få fat i forfatteren selv.<sup>35</sup> Retsinstanserne var imidlertid, som vi ser, ikke ganske enige i det moralske skøn, der skulle anlægges. Her kan vi måske også have forklaringen på, at de konfiskerede numre af *København* ikke er opført på fortegnelsen over utilgængelige skrifter. Grænserne for det trykkelige i forhold til § 184 (senere § 234) kunne hurtigt flytte sig, hvilket der i det følgende gives flere eksempler på.

Mens dagbladet *København* næppe spekulerede i det slibrige, og det var agtværdigt både at skrive i bladet og at have det liggende fremme hos borger-skabet, forholdt det sig lidt anderledes med det på fortegnelsen opførte *Eva. Illustreret Ugeblad for pikant og humoristisk Underholdning*, som i 1880'erne netop bragte »pikante« historier og billeder, der lejlighedsvis overskred velanstændighedens grænser, og enkeltnumre blev forbudt. Det var ikke et blad, pæne folk havde liggende frit fremme i hjemmene. Der blev åbent annonceret for »franske specialiteter«, hvad det så end var på denne tid. Når Det Kongelige Bibliotek dengang valgte at lade hele 1. og 2. årgang være utilgængelig, kan det ikke alene have været begrundet i retsafgørelser, for ved at tilbageholde hele årgange, blev lånerne forholdt også de numre, der ikke var nedlagt forbud imod. Chr. Bruun kan have ment, at det ikke umiddelbart var bibliotekets opgave at stille den type litteratur til rådighed for lånerne.

Oversætteren af den i fortegnelsen nævnte franske forfatter Crebillons roman *Sofaen* var i 1875 blevet idømt en måneds fængsel, da retten anså romanen for utugtig.<sup>36</sup> Enkelte andre sådanne for datidens domstolsmoral tvivlsomme bogoversættelser så dagens lys før århundredskiftet. Det gælder Emile Zolas *Nana*, som blev oversat til dansk af A. Schumacher på A.W. Henningsens Forlag i 1881. Forlæggeren havde her fået fat i et stykke ver-



Ugeblad for pikant og humoristisk Lektüre.

Nr. 5.

Kvartalspris 1 Krone  
Bestilles hos Posten og i Bog-  
laderne samt paa Bladets  
Kontor, Nørrevaldgade 78.

Udgaar hver Fredag.

Enkelt Numre 10 Øre.  
Faaes i de fleste Avis-Udsalg  
samt paa Bladets Kontor,  
Nørrevaldgade 78.

2. Aarg.

i Damekaféen.



— De er vel fremmed her, min Herre?  
 — Javel, Frøken; jeg maa i en Fart tage Se-  
 værdighederne i Øjesyn og saa i Morgen rejse vi-  
 dere!  
 — (Dydtig og beskeden): Men, min Herre, dog vel  
 ikke her i Kaféen!

Paa Basar.



— Et Haandkys bliver udbudt! Pris 10 Kroner!  
 Hvem giver mere?  
 Jeg venter til Turen kommer til en anden  
 Genstand.

denslitteratur, men turde han stå fast? En tiltale p.g.a. udgivelsen blev forbedret i november samme år, men Henningsen henvendte sig – måske under indtryk af sagen om *Haabløse Slægter* – selv til Justitsministeren og forespurgte, om sagen kunne falde, når *hele det forhaandenværende Restoplæg af Oversættelsen overgives til Politiet*. Det gik myndighederne ind på, og tiltalen blev frafaldet. Det kan være grunden til, at *Nana* ikke var på Det Kongelige Biblioteks fortegnelse over utilgængelige skrifter. Der forelå ikke et formelt forbud, og det fremgår ikke af bibliotekets eksemplar, at den har været klausuleret. I øvrigt kunne *Nana* i 1909 udgives på Martins Forlag uden indgriben fra myndighedernes side.<sup>37</sup> Den litterære moralgrænse kunne på få år flytte sig synligt.

Det Kongelige Bibliotek var som Universitetsbiblioteket naturligvis nødt til at håndhæve konfiskationerne ud fra den til enhver tid afgivne rets kendelse. De skrifter, der blev gemt bort for offentligheden, var, som Bruun rigtigt pointerede overfor Bang, juridisk ikke eksisterende. En konfiskation var i princippet ubegrænset, og i dommene blev der ikke taget stilling til nogen forældelsesfrist. Den konfiskerede litteratur på pligtafleveringsbibliotekerne kunne (og kan) i teorien altså komme til at samle støv på lukkede hylder til denne kulturs undergang. Max Iversen, som i 1948 udgav den første bog om bl.a. de forbudte bøger i Danmark, måtte i adskillige tilfælde stille sig tilfreds med at vide, at de konfiskerede bøger, som han skrev om, var at finde utilgængelige i arkiv. Få dem til benyttelse kunne han ikke. Det gælder således Martin Jørgensens to ovennævnte bøger fra 1885-1886.<sup>38</sup> Det var mere end 60 år efter konfiskationen, længe efter forfatterens død og andre og friere moralnormers fremtrængen. Når han alligevel ved selvsyn kunne studere flertallet af de fortsat forbudte og tillige på

bibliotekerne utilgængelige skrifter, hænger det rimeligvis sammen med, at mange af værkerne ikke var videre sjældne. Ofte var et stort antal eksemplarer solgt, før domstolene skred til forbud. Det gælder ikke kun *Haabløse Slægter*. Hos samlere og antikvarboghandlere fandt de forbudte skrifter sidenhen plads.

Problemet med ophævelsen af konfiskerede skrifers båndlæggelse kunne være bragt op i forbindelse med revisionen af pligtafleveringsloven fra 1832 i årene forud for 1902. Det skete imidlertid ikke – der var større problemer at tage stilling til – ligesom den administrative håndtering af forbudte skrifter ikke blev lovfastsat. I stedet blev der indført en klausuleringsbestemmelse, som skal omtales nærmere nedenfor.

Pligtafleveringsbibliotekerne, nu forøget med Statsbiblioteket, fortsatte derfor med at skulle håndtere modtagelsen af ved domstolene forbudte og siden konfiskerede skrifter på det givne, mangelfulde grundlag.<sup>39</sup>

Til tider kunne det fortsat knibe med hastigheden, før politi og domstole fik sig taget sammen til at gribe ind. Det er kun en understregning af, at andre hensyn end det i snæver forstand lovmæssige kunne spille ind. For pligtafleveringsbibliotekerne har det givet sig barokke udslag for enkelte publikationers vedkommende.

Det var bl. a. et spørgsmål om storpolitik, da Emil Rasmussen fik sin under pseudonymet »Jean Poincanard« udgivne *Barbarkvinder. Et fransk Øjenvidnes Afsløringer af de haarrejssende tyske Tilstande*, 1917, forbudt. Bogen skildrede påståede usædelige tilstande i Tyskland, som forfatteren ifølge eget udsagn skrev om for at drive satire på de mange urigtige propagandistiske beretninger om forholdene i Tyskland under krigen. Skildringerne af de seksuelle forhold sikrede bogen seks hurtigt på hinanden følgende oplag på i alt 6.700 eksemplarer, før

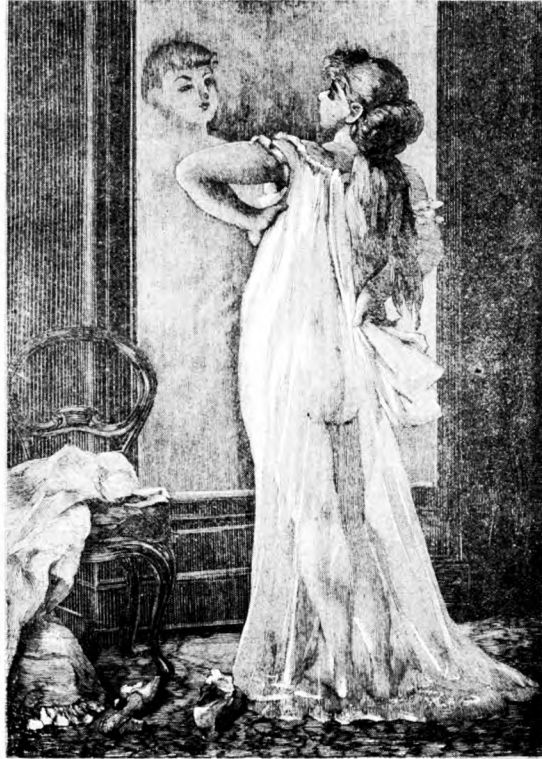
Omslaget til Emile Zola: »Nana«, 1881, som har appelleret ikke mindst til et mandligt publikum.

Levering

Pris: 10 Ore

# NANA

AF EMILE ZOLA  
PAA DANSK VED AL. SCHUMACHER



A. W. HENNINGSENS FORLAG  
Gøttersgade 81, Kjøbenhavn.

myndighederne skred ind. Hvad der foranledigede den sene reaktion, får stå hen, men blandt dem, der protesterede til Indenrigsministeriet over denne tyskorienterede propaganda, var anmelderen Kai Friis Møller. Bogen blev forbudt ved både politi- og kriminalretten og Højesteret ifølge straffelovens § 184.<sup>40</sup> *Barbarkvinder* har siden været utilgængelig på Det Kongelige Bibliotek i alle oplag (på nær det første, som biblioteket ikke har) til 1969, men det skyldes kun tilfældigheder, at et af oplagene ikke nåede at blive stil-

let til rådighed for lånere før forbudet.

Under pseudonymet Emmy Carell blev der i 1921 udgivet en bog med det i en mandsverden både opsigtsvækkende og egentlig overflødige spørgsmål *Kan mænd undværes?* Det kan de naturligvis ikke. Alligevel var der mange – mænd – som ville læse svaret, da det rummede ganske vist lidt originale beskrivelser af lesbiske kvinders omgang med hinanden. Bogen kom i fem oplag (!), før myndighederne skred ind, så succesen var hjemme.<sup>41</sup> På ny stod pligtafleveringsbiblioteker-

ne med bøger, som det nedlagte forbud langt fra hindrede udbredelsen af. Det principielle ved en doms utilgængeliggørelse blev undergravet af, at der var kommet så mange eksemplarer i omløb, før forbudet blev effektueret.

Den unge studenteraktivist og revolutionære Rudolf Broby-Johansen satte på en bevidst og aggressiv måde gang i debatten om kunstens udfoldelsesmuligheder under censurens blik i sit ekspressionistiske digt *Blod*, udsendt af Studentersamfundet i 1922. Digt-samlingen kan næppe have haft bud til bredere kredse, men blev straks, og det vil sige *dagen efter* udgivelsen, – det kunne gå stærkt – anstændigvis forbudt, og som professionel aktivist lod Broby ikke denne lejlighed gå fra sig for at slå et slag for ytringsfriheden, for kunsten – og for Broby.<sup>42</sup> På den baggrund virker J. Anker-Paulsens samtidige – ligeledes forbudte – digte *I Badedragt og andre erotiske Digte fra et mondænt Badested*, 1922, trods titlen sært tamme. De opnåede imidlertid tre oplag før politi og anklagemyndighed opdagede dem og fik dem dømt til konfiskation. De blev ikke genudgivet siden og var utilgængelige til 1969.<sup>43</sup> Det var Broby-Johansens *Blod* til gengæld ikke. *Blod* blev udgivet i 2. udgave i 1968, hvor domstolene trods den tidligere dom ikke skred ind. Det Kongelige Bibliotek stiller nu både den pligtafleverede originaludgave fra 1922, Broby-Johansens eget eksemplar med håndskrevne tilføjelser og 2. udgave til rådighed for publikum.

På trods af de i det foregående nævnte og andre enkeltstående forbudssager, der naturligvis fortsat var for bagateller at regne i forhold til den samlede mængde af litteratur, blev der i 1927 vedtaget endnu en pligtafleveringslov, der ikke fastlagde, hvordan man skulle behandle de skrifter, der var på kant med loven.

Frem gennem 1930'erne fortsatte en

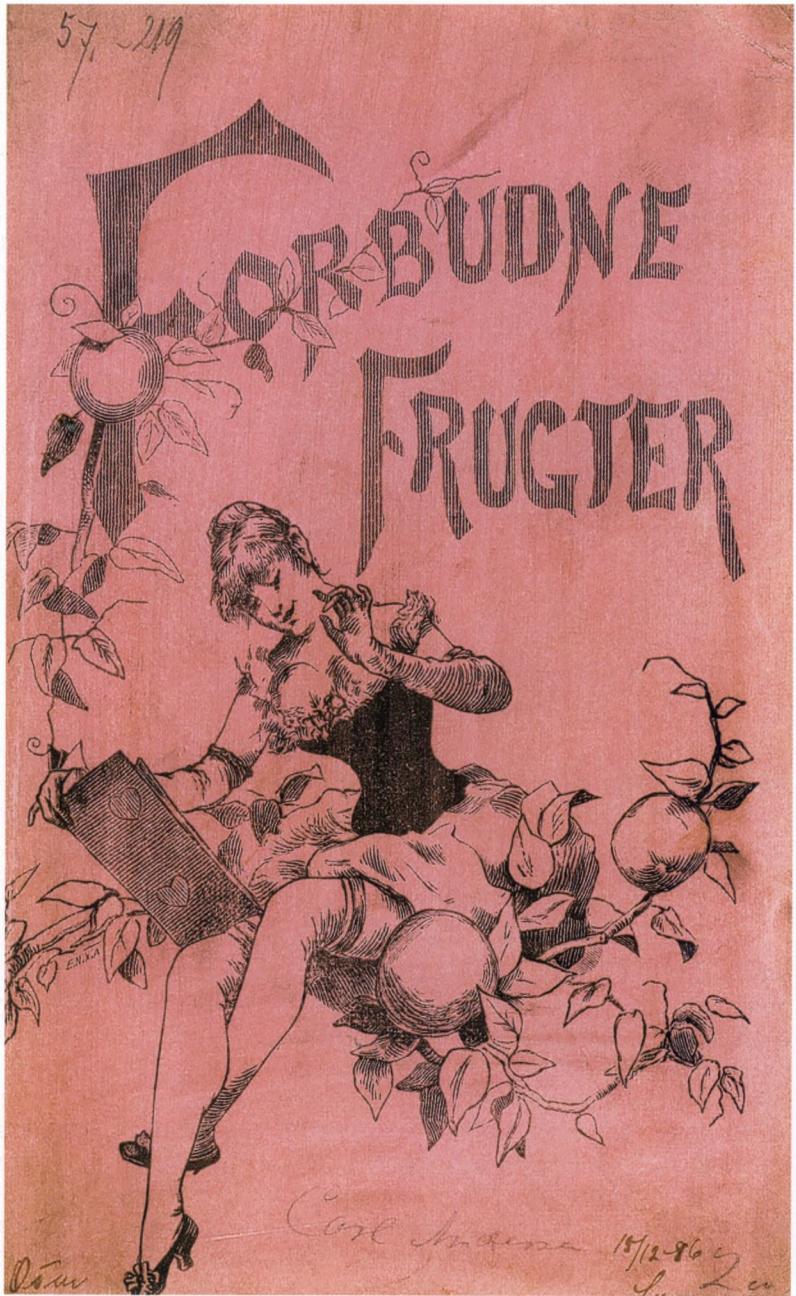
kurs, hvoraf man ikke med sikkerhed kan vide, om den beslaglagte litteratur blev leveret i et eksemplar til pligtafleveringsbibliotekerne. På Det Kongelige Bibliotek mangler således en række numre af beslaglagte nazistiske og antisemitiske skrifter,<sup>44</sup> mens f.eks. de forbudte numre af det seksualoplysende tidsskrift *Sex og Samfund* findes indbundet med de øvrige, legale numre uden særlige oplysninger.<sup>45</sup>

## Spekulationen i sanselighed

Den litteratur og de trykte billeder, som fra starten ikke gav sig ud for at være andet end usminket pornografi, har indtil ophævelsen af forbudet mod pornografi den 1. juli 1969 eksisteret i illegaliteten, og kun en brøkdel af, hvad der har været i omløb, er kommet til retsvæsenets kendskab. Det betyder igen, at en endnu mindre del er kommet til Det Kongelige Biblioteks samlinger. De tryk, som udgiverne var bevidste om ville blive forbudt som pornografi, er naturligvis ikke tilsendt biblioteket som pligtaflevering. Og det har stort set udelukkende været retsvæsenet, der har forsynet biblioteket med den type tryk. Hvor det for den forbudte litteratur under enevælden har været muligt at udfylde hullerne i samlingerne via private samlere og på anden vis, har det hidtil ikke været muligt bare tilnærmelsesvis at komplettere samlingerne på dette område. Samlere har endnu ikke afgivet materiale, og fra bibliotekets side lader man sig nøje med de trods alt talrige eksempler på den legale og illegale pornografi af enhver art, der alligevel er kommet til veje.

Dansk pornografi i »ældre tid«, dvs. før anden verdenskrig, var ofte meget primitiv, til tider direkte hjemmelavet i få eksemplarer, skrevet på maskine og forsynet enten med billeder klippet ud fra andre kilder eller med private

Omslaget til »Forbudne Frugter. Pikant tillavede af Mignon«. Udgiver J.P.O. Petersen, 1886, hvis illustration af en af læsning optaget kvinde blev genbrugt til forsiden af »Galante Eventyr«, 1886. Den lyserøde farve har – også – skullet vække opmærksomhed.



optagelser. Eller den blev til i form af små pjecer og tryksager, der på let gennemskuelig vis skulle lokke potentielle købere til med udsigt til en saftig oplevelse. Oftest stod tryksagens indhold næppe i forhold til forventningerne. En hel del producenter på dette marked brugte nemlig det kneb at love

mere, end de indfrie, hvorved de skaffede sig på den side af loven, hvor de ikke kunne rammes af paragraffen om *spekulation i sanselighed*. Disse tryk og frembringelser blev fremsendt i anonyme kuverter eller solgt i lukket kuvert i kioskerne, mens de mere originalt fremstillede emner var for lieb-



INDBUNDNE  
UBEHAGELIGE

H. Derival EPISODER

F. Labard. »Gangestøj«  
i »Nederlandet«  
side 13

Oversat og tilrettelagt  
af  
K a r e n B i r k

Titelfoto og titelblad til »Karen Birk«s oversættelse af den pornografiske roman »Ubehagelige Episoder«. Bogen er skrevet med gennemslag på maskine og indbundet privat; dertil forsynet med illustrationer fra forskellige kilder. Den slags hjemmelavet pornografi faldt ikke ind under pligtafleveringsloven, men kom med politiets aflevering i 1971 i et vist antal til Det Kongelige Bibliotek.

havere og blev solgt under disken hos bl.a. antikvarboghandlere.<sup>46</sup>

Efter krigen fandt pornografien flere og flere forlæggere, der var mange penge at tjene ved industrialiseret produktion af blade og hæfter, hvoraf en stor del blev eksporteret, hvilket gik hånd i hånd med krav om pornografiens frigivelse. Ofte var bladene til op i 1950'erne let camouflerede som »kunstbøger«, »modelstudier« eller »fotobøger« for den professionelle kunstner/fotograf. Disse udgivelser kom naturligvis ind via pligtafleveringen og blev behørigt katalogiseret. En af katalogisatorerne, Erik Dal, har beskrevet situationen således:

*Indenfor billedkunsten rummes en af de ejendommeligste udglidninger i sy-*

*stemet. »Vejledninger til Maler og Tegnekunst« inkluderer som en selvfølge modelstudier og croquistegninger. Selve vejledningen indskrænker sig undertiden til meget korte antydninger i ord og streg plus fotografier af smukke modeller, og tilsidst er kun fotografierne tilbage. Men så vidt jeg husker, var der før 1960 ikke mere end en enkelt person på hvert billede, så man oprettholdt tappert illusionen om billedpornoens kunstneriske formål og overlod de mere figurrige publikationer til tiden efter 1960, der har så meget andet at slås med.<sup>47</sup>*

Igennem 1960'erne tog de mere end »figurrige publikationer« et sådant opsving, at en betydelig del af dem ville være blevet konfiskeret, såfremt po-

litiet havde fundet frem til producenterne. Disse brugte en hel del fantasi og anstrengelser for at skjule, hvor de fik deres bøger og hæfter trykt. Det skal således have været et ofte anvendt fif at udgive pornografiske bøger og blade som trykt i udlandet, f.eks. Malmø, for at undgå repressalier mod trykkerierne. Dette var også en måde at omgå afleveringspligten på. De implicerede danske trykkerier kunne naturligvis ikke være i tvivl om, at det var ulovligheder, de medvirkede til.

Mens spekulatoren i billedporno-grafi blev mere og mere udtalt og for en stor del havde bevæget sig ud over lovens kant i 1960'erne, så stod slaget igennem 1950'erne og 60'erne endnu om, hvad der skulle regnes for litterær pornografi. Slagene blev som regel afgjort ved domstolene. Ældre og nyere europæisk litteratur kunne stadig i dansk oversættelse få stemplet pornografi ved domstolene, selv om både forfattere og litteraturvidenskabsfolk rystede på hovedet eller rasede. Bedre blev det ikke af politiets razziaer, hvor verdenslitteratur blev behandlet som pornohæfter.<sup>48</sup> En dansk oversættelse af John Clelands berømte *Fanny Hill* blev eksempelvis ført for retten i 1964 med krav om beslaglæggelse. Forud var den engelske udgave senest dømt forbudt herhjemme i 1957. Udgiverne måtte igennem alle tre retsinstanser og en stribe indlæg om litteratur, pornografi og ytringsfrihed før frifindelsen ved Højesteret i april 1965.<sup>49</sup> Det Kongelige Bibliotek havde på det tidspunkt haft den engelske originaludgave fra 1749 stående i et århundrede eller to.

Med pornografiens frigivelse den 1. juli 1969 begyndte Det Kongelige Bibliotek som pligtaflevering at modtage magasiner, hvis nummerering angav, at disse var blevet udgivet i et stykke tid forud. Andre hæfter og serier tog det flere år endnu, før producenterne begyndte at aflevere. Det kan muligvis

skyldes, at de en tid blev produceret i udlandet.

De trykte pornografiske udgivelser, som politiet konfiskerede i forrige århundrede og i begyndelsen af dette, kan for en dels vedkommende genfindes i retssagerne i forbindelse med tiltalerejsning. Eksempler på den type materiale er senere bl.a. benyttet og fremdraget i forskningsøjemed.<sup>50</sup> Fra 1910 til 1938 havde politidirektøren i København og siden rigspolitichefen opgaven som centralautoritet for pornografibekæmpelse i Danmark. I praksis har det været Københavns Politis 4. politiinspektorat (oprettet 1902), der har varetaget dette hverv.<sup>51</sup> Overbetjent ved 4. politiinspektorat V. Fr. Hendriksen kunne i 1939 fortælle, at *I Københavns Politis Samling af pornografisk Materiale og afgørelser fra de sidste 20 Aars Sager har Politiet et Assistanceorgan, der muliggør hurtig Identificering og Klassificering af det pornografiske Materiale, som dukker op.*<sup>52</sup>

Politiet havde i de nærmest foregående år øvet en mere aktiv indsats for at bekæmpe pornografien, hvilket måske kan tilskrives V. Fr. Hendriksen. Der var foretaget razziaer med beslaglæggelser og domfældelser til følge. En stor del af de beslaglagte titler var udenlandske, og adskillige af dem var ikke videre pornografiske, men blev snarere (ved en byretsdom den 7. november 1938) kendt utugtige på grund af de sammenhæng, hvori de blev fundet. En oversigt over dem blev bragt i en femspaltet politikundgårelse i *Statstidende* 18. november 1938,<sup>53</sup> og Det Kongelige Bibliotek havde kun en brøkdel af dem, bl.a. Eduard Fuchs' kulturhistoriske standardværker. Disse må imidlertid i kraft af bekendtgørelse være udskilt fra bibliotekets hovedsamling og anbragt på lukkede hylder. Også på en anden måde fik disse beslaglæggelser betydning. Ved at dømme kulturhistoriske værker utug-





Pages color

Seiten farbefotos

Forside af det pornografiske hefte »Intermezzo«, beslaglagt af politiet og siden overdraget til Det Kongelige Bibliotek i 1971. »Intermezzo« er uden trykkested, år og trykt tekst i øvrigt. Politiet fik ikke ad den vej hjælp i efterforskningsarbejdet. I stedet er der påklistret en label, der på tysk reklamerer for magasiner. Bemærk anvendelsen af dansk Ø. Muligvis skulle denne label forlede politiet til at tro, at der var tale om en importeret tryksag, selv om en del af indholdet udspiller sig med Københavns Rådhus som baggrund.

tige åbnede kundgørelsen vide rammer for politiets pornografijagt med hensyn til både udenlandske værker, danske oversættelser af disse og originale danske bøger helt frem til pornografiens frigivelse.

Oplysningen om politiets pornografiske samling fremkom netop det år, hvor det første hidtil kendte cirkulære om beslaglagte skrifter blev udsendt. Justitsministeriet tilstillede den 24. juni 1938 politidirektøren i København og samtlige politimestre en skrivelse, hvorefter de skulle drage omsorg

for, at beslaglagte skrifter blev tilstillet Det Kongelige Bibliotek og Statsbiblioteket. Der blev henvist til pligtafleveringsloven af 1927 med tilhørende cirkulære.<sup>54</sup> Henvisningen til lov og cirkulære kan forekomme noget søgt i betragtning af, at der de pågældende steder ikke står et ord om beslaglagte skrifter. Cirkulæret fik trods dette betydning for afleveringen af beslaglagte skrifter derefter, på ét område nær, den beslaglagte pornografi. Politiet blev ved med at forøge sin samling af den type materiale i stedet for at vide-

regive dele af den. På grund af den tryktekniske udvikling kan f.eks. det ældre konfiskerede materiale ikke længere have haft større relevans som identificeringsmiddel i 1939 og slet ikke efter anden verdenskrig. Dog forblev samlingen hos politiet.

Denne samling, med senere tilkommet materiale frem til 1969, synes på et tidspunkt kort efter pornografiens frigivelse at være opløst. Journalist Erik Nørgaard så samlingen endnu i 1970, hvorefter den ifølge hans udsagn for det meste vedkommende skulle være spredt for alle vinde. En del skal have været på det såkaldte kriminalmuseum.<sup>55</sup> Vinden førte i 1971 en mindre del af samlingen til Det Kongelige Bibliotek. Det drejer sig om ca. fire hyldemeter, mest beslaglagt billedpornografisk litteratur som hefter fra 1930'erne og overvejende fra 1960'erne.<sup>56</sup> Der er ingen tvivl om, at det kun kan være en del af det engang konfiskerede. Ikke mindst er det et tab, at eksemplere på de »pikante« tryk tilbage til århundredskiftet ikke forefindes. Det hjørne af kulturhistorien ville i dag mere undre end pirre og samtidig understrege, i hvor høj grad de samme salgsmæssige kneb grundlæggende går igen.

## Bogforbud og illegale tryk under den tyske besættelse 1940-1945

Den tyske besættelse af Danmark 1940-1945 førte til forbud mod udstilling, forhandling og udlån af en række danske og en lang række udenlandske værker, blandt sidstnævnte skal nævnes alle bøger af Churchill og Marx (et sjældent makkerpar) og Erich Maria Remarque for hans antikrigsbøger om første verdenskrig; alle bøger af Thomas Mann skrevet efter 1933, Bert Brechts *Svendborger Gedichte* og John

Steinbecks *The Moon is Down*, for bare at nævne nogle få. Gennem Udenrigsministeriet fik bibliotekerne så godt som månedlig meddelelse om forbudte udenlandske bøger fra juli 1941 til og med juli 1944. Det Kongelige Bibliotek forespurgte i maj 1943 Udenrigsministeriet, om biblioteket kunne stille bøger fra forbudslisterne til rådighed for lånere, idet der blev gjort opmærksom på, at Det Kongelige Bibliotek kun besad få af titlerne. Ministeriets svar var positivt. Når det kunne ske i *begrænset Omfang og til strengt videnskabelig Benyttelse. Man maa dog anmode Bibliotheket om at vise megen Varsomhed med Udlaanene.*<sup>57</sup>

Den samme liberale holdning blev ikke vist over for den danske litteratur. Censur og selvcensur satte øjeblikkeligt ind efter 9. april. Enkelte forfattere måtte se sig pålagt reelt publiceringsforbud. Det gælder således journalisten Nic. Blædel.<sup>58</sup> Andre måtte tilpasse sig de ændrede vilkår. Litteraturkritikeren Henning Kehler havde under titlen *Syv Aar* forberedt udgivelsen af et udvalg af sine artikler 1933-40 til efterårssæsonen 1940. Den færdigtrykte bog var omkring Udenrigsministeriet, der henstillede, at bogen ikke udkom og ikke måtte omtales i pressen. Det var lige så godt som et reelt forbud, men dertil lod Berlingske Forlag det ikke komme. Forlaget opgav at lade bogen udkomme og udleverede i stedet oplaget til Kehler, så han kunne disponere over det til sine venner. Med den besked sendte forlaget et eksemplar af bogen til Det Kongelige Bibliotek, idet man tillod sig at gå ud fra, at bogen ikke ville kunne udlånes *under de nuværende Forhold.*<sup>59</sup>

Gennem Justitsministeriet udgik der meddelelse til bibliotekerne om en række allerede udkomne danske bøger, som ikke længere måtte gøres til genstand for udlån (se nedenstående liste). Listen omfatter ikke videre overraskende værker som Hartvig Frisch:

*Pest over Europa*, 1933, for dens anti-fascisme, Martin Andersen Nexø: *To verdener*, 1934, for den positive vurdering af Sovjetunionen, A.D. Stender-Petersen: *Revolutionære profiler*, 1933, for at vurdere de sovjetiske ledere sagligt.

*Danske bøger der udgår af de offentlige bibliotekers udlån 13. juli 1942*<sup>60</sup>

M. Wreshner: *Rigsdagsbrand og Rigsretsproces. Et Kapitel af Urettens Historie*, 1934.

Niels J. Mürer: *Det nye Tyskland*, Oslo 1935.

Georgi Dimitroff: *Georgi Dimitroffs Liv og Kamp for Folkefronten*. Artikler og Taler, 1938.

V.I. Lenin: *Staten og Revolutionen*, 1937.

Martin Andersen Nexø: *To Verdener. Tanker og Indtryk fra en Ruslandsrejse*, 1934.

Nic. Blædel: *Storpolitik*, 1938.

Hartvig Frisch: *Pest over Europa. Bolchevisme-Fascisme-Nazisme*, 1933.

Douglas Reed: *Galskabens Kavalkade*, 1938.

Douglas Reed: *Grænseløs Skændsel*, 1939.

Wolfgang Langhoff: *Et Aars Helvede*, 1935.

A.D. Stender-Petersen: *Revolutionære profiler*, 1933.

Udenrigsministeriet søgte at holde ubekvemme danske nyudgivelser tilbage, men det kunne af mange grunde ikke lykkes hver gang. Der var personer og kredse, der ikke lod sig stoppe, før det var for sent. Det gælder så vidt forskellige typer som historikeren Vilhelm la Cour, forfatteren Soya, præsten Kaj Munk og nazisten Wilfred Petersen. La Cour udsendte 1941-1942 en række nationale vækkelsespjecer i stort oplag, som blev forbudt og konfiskeret. Selv blev han frihedsberøvet ved dansk domstol, i 1941 gav *Ord til os i Dag* 80 dages hæfte, mens pjecerne

*Vor Neutralitet og Historien om et Korstog* året efter blev takseret til 7 måneders fængsel.<sup>61</sup> Soya var ikke mere heldig med sin roman *En Gæst*, 1941, hvor et ubudent kryb i form af en ørentvist vokser til menneskestørrelse og overtager magten i det lille hyggelige borgerhjem. Parallellen til herrefolkets tilstedeværelse i Danmark var så åbenbar, at en del af oplaget efter tysk krav blev beslaglagt på udgivelsesdagen. Soya kom i fængsel 60 dage, forlæggeren i 30 dage, og bogen blev forbudt – på ny ved en dansk domstol.<sup>62</sup> De beslaglagte værker af la Cour og Soya kom til Det Kongelige Bibliotek fra 4. politiinspektorat. Led-sagebrevet blev indklæbet i trykkene, der derpå blev anbragt blandt »Henlagte Sager« i Danske Afdeling. For la Cours vedkommende blev f. eks. pjecen *Ord til os i dag*, 1941, båndlagt for fem år, hvilket ikke var helt dårligt ramt. Fire år havde dog været nok! Så var der mindre opmuntring i, at *En Gæst* blev båndlagt uden tidsbegrænsning. Det kunne betyde hvad som helst.<sup>63</sup>

Soya forsøgte at udgive endnu en bog under besættelsen, der led en endnu mere krank skæbne end *En Gæst*. Det var *Papirslygter i Uvejre. Noveller*. Med forord af Kaj Munk. Kontorchef Karl Eskelund i Udenrigsministeriets pressebureau havde først givet tilladelse til bogens udgivelse, men en artikel i et svensk blad med en omtale af bogen bevirkede, at udgivelsen blev forbudt. Eskelund brugte som påskud, at der i prenumerantindbydelsen stod, at forfatteren befandt sig i Vestre Fængsel. Dette var rigtigt nok, Soya afsonede dommen for *En gæst* i sommeren 1942. Forlæggeren fik en bøde på 500 kr., og satsen blev styrtet i august 1942. Der kom denne gang derfor intet eksemplar til Det Kongelige Bibliotek fra politiet. Der var ikke noget at sende. Imidlertid overlevede tre eller fire korrekturksemplarer censuren, og et af dem kom til biblioteket i 1972.<sup>64</sup>

# STORMEN

WILFRED PETERSENS KAMPBLAD

Nr. 26

Lørdag d. 21. Septbr. 1940

9. Aarg.



I al Fortrolighed

ved Dr. Pjank

Kom ogsaa kende i Sporvogn forbi en af vore Ransgarde, en med Kæde og Benzintilfølelse forsynet Vagn, der ogsaa var malet ud med hvile Mærklagingsgardiner, kørte op foran Indgangen.

En lille og sødelig Dame, bevæget med en mørkt Rosenbuket, steg ud, ærbødigt saluteret af Chaufføren.

Hvem Damen med Benzintilfølelse er, ved jeg ikke, det var ingen Lejebil — og her i Danmark er Bilnumrene en Stafhemmelighed.

I andre Storstæder ligger Nummerprotokollen fremme til Beskuelse for enhver Borger, ganske som Ejenommene staar opført i Tinglysningsbøgerne.

Og ved De, hvorfor vi ikke maa kende Bilnumrene.

Har De aldrig lagt Mærke til, at blandt de tallose Bilsager, som kommer for Retten mellem Aar og Dag, er der aldrig i Aviserne nævnt en Embedsmænd med Gibe Bisop og saa videre.

Danmarks frie Presse, og den thenske Arme — Haand i Haand. Nu dages det Broder.

Vor Kollega »B. T.« har skiftet Facade — været paa Skarhedskirk, men er ikke blevet kendt — og heller bedre af Indhold — snarere det modsatte.

Det forlyder, at Fritz Clausen skal have været i Auldrus hos Højesteretsaagfører C. R. Henriques. Anledningen skal have været, at Foreren fra Bevrap følte Trang til at sige Tak for de tidligere Medarbejders ved »Berlingske Tidende«, som er blevet overdraget »Vaterland«.

Ved denne Lejlighed skal Fritz Clausen have spurgt, om der var Mulighed for at faa overdraget nogle flere Journalister. Højesteretsaagfører Henriques skal da have peget paa Nic. Bladet, der stadig er ledig, og som nu skal plades af abortive Anførtelser.

Efter Auldrus'en var der Middag, og Højesteretsaagføreren spiste ved denne Lejlighed Planksteg. Et fint Udtryk for Beundring for den høje Gæst.

Hartvig Finck arbejder for Tiden paa en ny Bog. Den skal efter Sigende hedde »Mavepine over Danmark«. Andre mener, at Bogens geografiske og medicinske Titel vil blive bedre endnu mere begrænset og vil komme til at hedde »Kølle Fødder i Fartmagsgaden«.

En Støtteadresse til Fordel for Fritz Clausen gaar for Tiden rundt ved Teatrene. Den skal være naaet til Ib Schenberg og Liva West, der for Tiden alvorligt skal overveje deres Standpunkt.

Redaktør Hanser har uddelt Salmebøger til sine Medarbejdere. Det forlyder, at Fritz Clausen ventte, at han den 27. September vil saagne op til stor Bæmmelse. Det siges, at han da vil tage Navneforandring og kalde sig Frederik. Andre paastaar, at han vil kalde sig Prædrieh, og atter andre, at han straks vil kræve Tilnavnet der Dicker.

Staaing skal have hørt Rytet, medens han styrkede sig, og skal have mumlet: »Skulde jeg virkelig faa en Overmand!«

Har De lagt Mærke til, hvorledes den tyske Værnemagts Soldater af alle Grader ogsaa binanden kammeratlig udenfor Tjenestetiden.

Vi ved, at Disciplinen er god nok, og det synes at være lykkedes for Forskerne at skabe det Polterfælles skab, som Hr. Staaing ikke har formaat at skabe i Danmark.

Maake den tyske Hærs Slækraft i de afværende Øjeblikke bundet heri.

I Kjørtidens Tyskland var blot en Difference af en Snor eller en Knap nok til at sætte Skel.

Den Fælelse maa vi se at lære, naar vor Hær skal genopbygges.

Og saa lan der paa mit Bord et lille lille Bev duftende af Lavendler.

Med stilig Damskæft stod der Dr. Pjank i Stormen: Gøttersgade 12 — og saa var min Nygærrighed vakt.

Den anonyme Dame fortalte mig, at hun bestemt vidste, at vor kære Van den kendte Sheik, Sexualokonom og rand, hr. S. G. Lund, ikke var nogen helt paa Gæstemann trods Jaketter og den høje Hat.

Hun fortalte endvidere, at Bogens Verne S og G betød Svind og Grin.

Mon Brevekrøveren har haft Erfaringer?

Ellers siger jeg Fy, Frøken Fy.

For De er vel ikke en Fy-Pige, der har fyret med Hr. S. G. Lund i ledige Timer.

Mere imorgen, og Hilse til Frøken Fy.

## „Frelsermanden“ sprænger L. S.

Vi har efter L. S.-Sammenslutningen med FRITZ „FRELSEMAND“s Parti spaaet et Sammenbrud for Bøndernes Fagorganisation. Nu er det igang. Eet af de mest fremtrædende Medlemmer af Landbrugernes Sammenslutning, Formanden for Erhvervsudvalget AKSEL HANSEN, har i den skarpeste Form taget Afstand fra den fejlagtige Linie, som Hofjægermester SEHESTED og andre har tvunget KNUD BACH ind paa.

## ANGREBET PAA ENGLAND

Ved det gode Vejr har de tyske Flyvere genoptaget det størstlidle Angreb paa det engelske Imperiums Hjerte. Selv om hverken Storm eller Taage har hindret Bombeangreb mod ENGLAND, har Vejret dog i nogen Grad nedsat Muligheden for organiserede Ødelæggelsesangreb. Nu tages der fat for fuld Kraft igen.

## BULGARIEN BESÆTTER SYD-DOBRUDSJA

Idag begynder BULGARIEN Indrykningen i de afstannede tidligere rumænske Omraader. Besættelsen skal ske i fire Templ. Det første Omraade besættes idag.

## ITALIENERNE RYKKER STADIG FREM

Fra Krigen i AFRIKA meldes om fortsat italiensk Fremrykning paa ægyptisk Omraade. Ogsaa i de sydøstlige Omraader meldes om livlig Aktivitet, saaledes blev ADEN igaar bombarderet af italienske Flyvere.

## FØLMINISTER

## CHRISTMAS

## MØLLER

er af en Mejeriorganisation anmeldt til Politiet for ublu Varefordyrelse.

Læs Artiklen inde i Bladet.

STORMEN hver Søndag Kl. 15

STORMEN hver Søndag Kl. 15

Forsiden til det beslaglagte nummer af Wilfred Petersens tidsskrift »Stormen« 21. september 1940, af ham selv betegnet som »Systemets Skræk«.

Kaj Munk udsendte den 9. april 1942, på toårsdagen for besættelsen, dramaet *Niels Ebbesen* i et oplag på 12.000 eksemplarer. Et øjeblikkeligt forbud mod udgivelsen var forudset – det kom dagen efter – så oplaget var forud distribueret ud over landet, og kun få eksemplarer blev beslaglagt. Klausuleringen af *Niels Ebbesen* på Det Kongelige Bibliotek var en ren formssag, udbredelsen var sikret, og mere interessant var det i virkeligheden for biblioteket også at erhverve den illegale udgave af dramaet. Det lykkedes, uvist hvornår og hvordan, men biblioteket var i besiddelse af et eksemplar i 1945. I 1943 fik Munk forbud mod at udgive flere bøger og kun vejen for illegal publicering stod åben.<sup>65</sup>

Wilfred Petersen var delvis ude i et ærinde, der kunne ligne la Cours. Han ville for enhver pris undgå, at Frits Clausen og hans DNSAP blev overladt regeringsmagten i Danmark. Med sit eget parti, Dansk Socialistisk Parti, trådte han Frits Clausen for nær, hvor han kunne komme af sted med det på skrift og i tale. Flere af de udgivne tryksager irriterede ikke kun DNSAP, men også den tyske besættelsesmagt. Det førte til henvendelser til Udenrigsministeriet om forbud mod bestemte titler. Opmærksomheden var specielt rettet mod DSP's tidsskrift *Stormen*, som i en meget aggressiv stil angreb Frits Clausen, der blev fremstillet som en landsforræder, en drukkenbolt, der burde steriliseres, eller en transvestit, der bød sig til over for de tyske soldater. De danske myndigheder tøvede imidlertid med at gribe ind, da forbudet også skulle have et anvendeligt retsgrundlag. Det fik man omsider, da *Stormen* den 4. oktober 1940 skrev om et engelsk bombeangreb og fortalte, hvor bomberne var faldet. Det var viderebringelse af en ulovlig militær efterretning. *Stormen* havde vejledt fjenden. Det var påskuddet, der kunne bruges. Justitsministeriet for-

bød fra den 10. oktober *Stormen*.<sup>66</sup> Samme skæbne overgik Wilfred Petersens pjece *Danmark Kalder*, 1940. Både *Stormen* og pjecen kom fra politiet til »Henlagte Sager« på Det Kongelige Bibliotek og blev klausuleret for ti år.<sup>67</sup>

I øvrigt var det altovervejende kritiske røster mod samarbejdspolitikken og besættelsesmagten, der blev udsat for forbud. En del aviser og tidsskrifter fik forbudt enkeltnumre. De kritiske studenterblade udgør et kapitel for sig. Over denne type af forbud foreligger der endnu ikke en samlet oversigt.<sup>68</sup> På Det Kongelige Bibliotek blev en del af de forbudte numre af tidsskrifter uden videre indbundet sammen med den øvrige årgang, men forsynet med en seddel om, at her forelå et forbud. Muligvis har indbindingen først fundet sted efter 1945. I modsat fald har sådanne årgange dårligt kunnet stilles til rådighed for lånerne.

En righoldig illegal litteratur voksede gradvis frem som konsekvens af den tyske censur. Illegale blade skrev, hvad aviserne ikke ville, kunne eller turde skrive. Illegale bøger udkom af forfattere og om emner, som ellers ikke ville kunne fremkomme under besættelsen. Det gælder værker af i det foregående omtalte forfattere som John Steinbeck og Kaj Munk.

Den første rigtig kendte og udbredte af de illegale publikationer var *Danske toner. 16 danske Sange med Musik*, 1941, der udgav sig for et sanghæfte i nationalt udstyr med rød-hvide farver, men indholdt den eftersøgte kommunistiske partiformand Aksel Larsens tale til Folketinget, en tale som det høje tings grundlovsbrud (Kommunistloven 1941) hindrede ham i at holde. Det var vist kun regeringen, besættelsesmagten og den øvrige kommunistiske ledelse, som ikke syntes om den »musikalitet«, *Danske Toner* i sin ydre form var udtryk for. De første omdelelere af hæftet blev hurtigt pågrebet og kom til at »synges med« ved Køben-

Til Oplysning angaaende Forbudet mod „Stormen“ sender vi Dem hermed nedenstaaende officielle Skrivelse:

## Afskrift.

Justitsministeriet.

København, d. 10. Oktober 1940.

Hermed 2 Bilag.

Idet man hoslagt fremsender Skrivelse af Dags Dato fra Udenrigsministeriet med Bilag angaaende Dagbladet »Stormen«, skal jeg anmode Herr Politidirektøren om snarest belejligt at nedlægge Forbud overfor nævnte Blads Udgiver og Redaktør mod dets fremtidige Udgivelse og træffe Foranstaltninger, som umuliggør, at Bladet fremtidig udgives i sin nuværende Skikkelse eller i camoufleret Form.

Det bedes derhos tilkendegivet Bladets Udgiver og Redaktør, at Forbudet er udstedt som Følge af de i Landet herskende Forhold i Anledning af, at Bladet gentagne Gange har overtraadt Bestemmelsen i Lov Nr. 388 af 22/7 1940 § 1. Det bedes endvidere tilkendegivet de paagældende, at Overtrædelse eller Forsøg paa Overtrædelse af Forbudet vil medføre strafferetlig Forfølgning efter Straffelovens §§ 100 & 106.

Endelig bedes der givet den Bogtrykker, hos hvem Bladet hidtil er blevet trykt, Tilkendegivelse om, at der er nedlagt Forbud mod Bladets Udgivelse, og om de nævnte Følger af Overtrædelse af Forbudet.

(sign) Harald Petersen

(sign) Herfelt

Politidirektøren i København.

For Afskriftens Rigtighed attesteres.

CHEFEN FOR KØBENHAVNS OPDAGELSESPOLITI,  
den 10. Okt. 1940. (sign) Krenchel

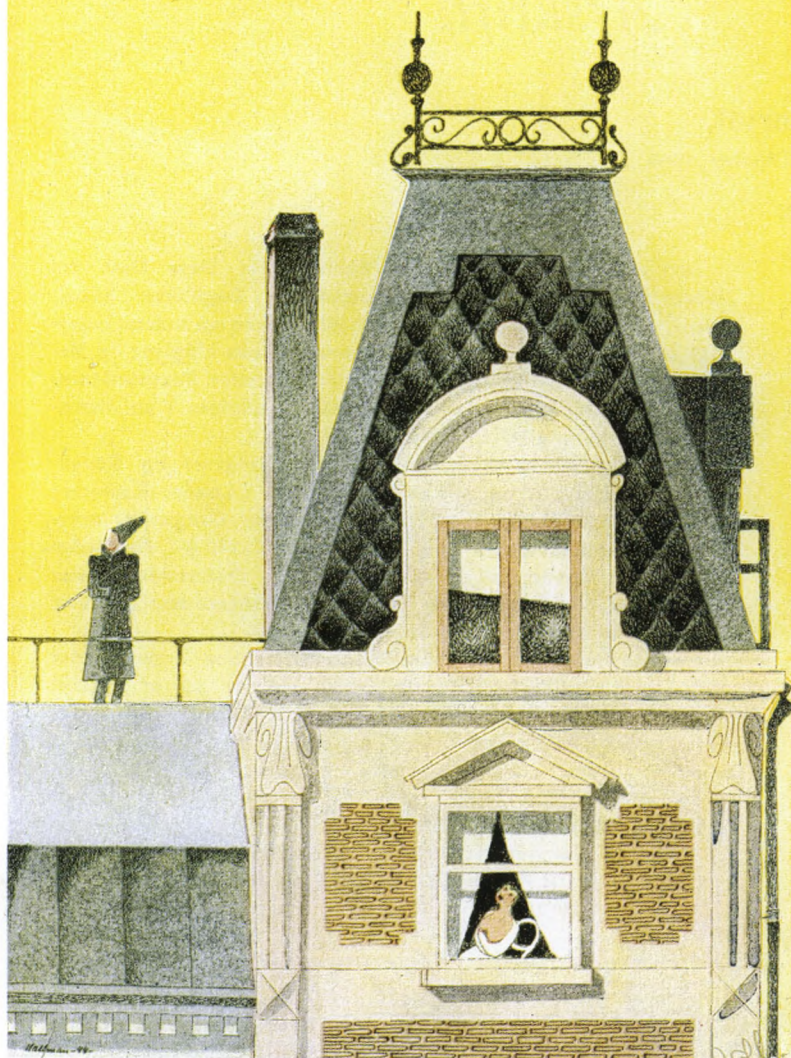
*Vi formaar for Tiden ikke at tvinge Regeringen til at overholde Danmarks Grundlov, i hvis § 84 det hedder:*

*»Enhver er berettiget til paa Tryk at offentliggøre sine Tanker, dog under Ansvar for Domstolene. Censur og andre forebyggende Foranstaltninger kan Ingen Sinde paa ny indføres.«*

## Giv os Magt til det!

Ved det definitive forbud mod »Stormen« den 10. oktober 1940 udsendte bladet denne meddelelse til læserne.

# HANS SCHERFIG IDEALISTER

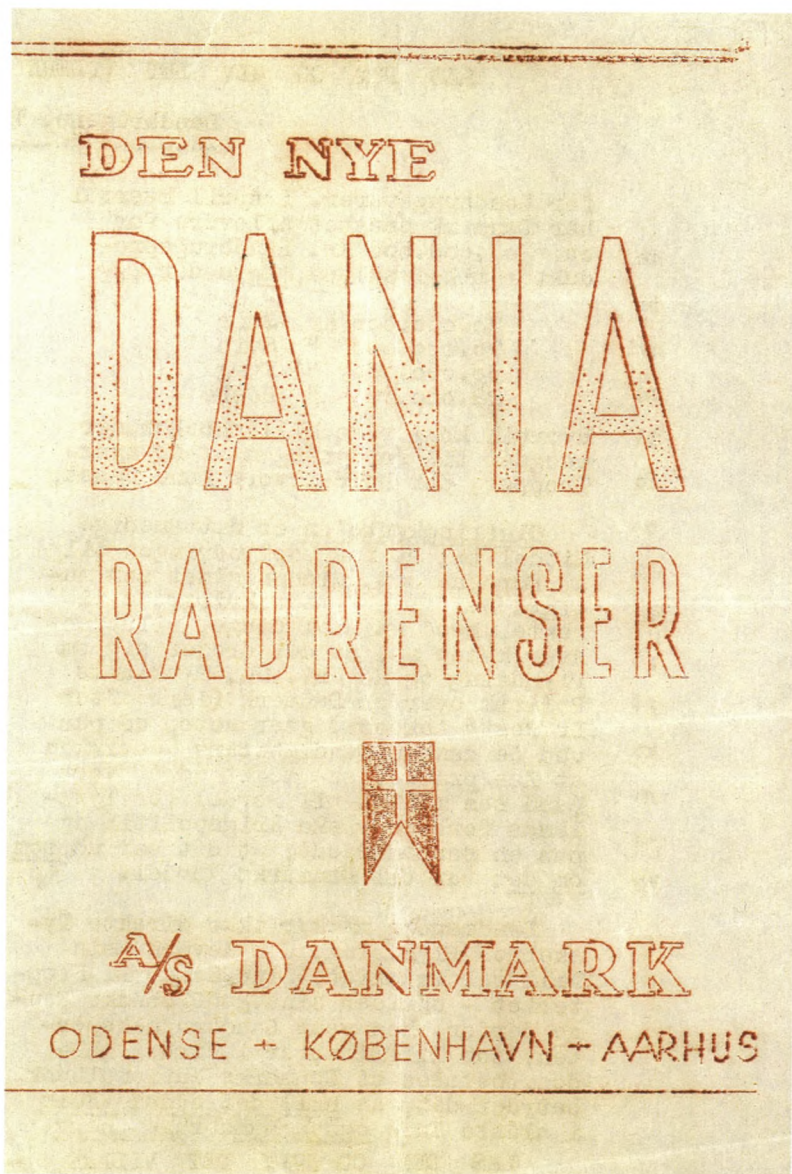


Hans Scherfig var allerede før april 1940 begyndt på romanen »Idealister«, som nåede langt mod en udgivelse i 1942, før Udenrigsministeriet nedlagde forbud. Den blev da tilbudt udgivet fra tysk side (!), men Scherfig betakkede sig. I stedet udkom bogen legalt i Sverige 1944.

havns byret, idet de blev idømt fængsel. Derimod kunne man ikke komme efter udgiverne. DKP var allerede kriminaliseret, men *Danske Toner* blev beslaglagt, hvor den forefandtes. Det Kongelige Bibliotek kan have været i tvivl, om biblioteket nu også ville modtage et eksemplar af dette skrift, for det rettede henvendelse til Køben-

havns politi for at modtage et eksemplar til henlæggelse. 4. inspektorat fremsendte da et eksemplar 5. november 1941 med følgebrev, som blev indklæbet i hæftet, der derpå blev henlagt. Det var hermed klart markeret over for politiet, at nationalbiblioteket også ønskede at bevare denne illegale del af den trykte kulturarv.

De illegale bladgrupper betjente sig med et vist held og ikke ringe humor af camouflerede tryk, som denne pjece »Den nye Dania Radrenser. A/S Danmark«, som viser sig at indeholde en opfordring til de danske landmænd om ikke at producere til eksport til Tyskland. Pjecen postulerer også, at Tyskland aldrig vil komme til at betale for varerne, hvilket holdt stik!



De følgende års illegale blad- og bogproduktion fik et sådant omfang, og politiets beslaglæggelser heraf var så relativt få, at Det Kongelige Bibliotek ikke på den måde ville have kunnet sikre sig et tilstrækkelig repræsentativt antal eksemplarer til henlæggelse. Her var »et hul«, som 1927-loven om pligtaflevering af gode grunde ikke havde taget højde for. At henvende sig direkte til »trykkerne« var heller ikke muligt. I stedet indtraf der det glæde-

lige, at en del af de anonyme udgivere af egen drift tilsendte biblioteket deres udgivelser. I begyndelsen har det sikkert været et fåtal, sidenhen et betydeligere antal i takt med, at der bredte sig en større bevidsthed om betydningen deraf. Det Kongelige Bibliotek havde ingen formelle muligheder for at rykke udgiverne ved manglende eller udeblevne afleveringer og gav sig heller ikke af med at opspore afsendere som *W. Kirkehøj, Englandsvej 44,*



*Foreningen til Skadedyrs Udryddelse* eller *Solstrålen*. Det ny middel mod *Utøj*, uhyre virksom, for adressen var på én gang tydelig nok og førte alligevel ingen steder hen.

Gestapo beslaglagde en del af de modtagne illegale skrifter ved en razzia december 1944, og det var nok et tab af kulturarv for Det Kongelige Biblioteks fremtidige lånere, men gennem det illegale nyhedsbureau *Information* og den illegale presse udbredte razziaen på den anden side bevidstheden om, at de illegale blad- og boggrupper burde aflevere eksemplarer af deres udgivelser.

På Det Kongelige Bibliotek blev de illegale tryksager gemt af vejen i magasinerne til bedre tider. Da det illegale blad *Frit Danmark* i 1942 blev indleveret, anbragtes det under »Henlagte Sager« og klausuleredes »Foreløbig«. Andre og senere modtagne illegale tryksager blev henlagt uden klausulering. I 1944 var det både et spørgsmål om mængden af modtaget materiale og tiden, før klausuleringerne ville være uden betydning. Den illegale samling af tryk blev tilgængelig efter befrielsen.<sup>69</sup>

Et værk produceret under besættelsen har opnået den tvivlsomme ære at blive illegalt efter befrielsen. Det er det såkaldte *Bovrup-Kartotek* eller *Bovrup Bogen*, indeholdende lister over en del af de mennesker, der på et tidspunkt i deres liv havde været medlemmer af DNSAP. Den blev udsendt af en gruppe, som var utilfreds med forløbet af retsopgøret. Domstolene greb straks ind for at hindre, at denne publikation skulle blive et middel til at gøre det surt for alle med en nazistisk fortid. Den blev først klausuleret for tyve år, men kan nu kun benyttes efter ansøgning til Justitsministeriet i hver enkelt tilfælde. Flere lokallister med navne på medlemmer af DNSAP samt et supplement med *Rettelser til Bovrup Bogen* er ligeledes klausuleret.<sup>70</sup>

Alle de som følge af besættelsestidens særlige forhold klausulerede bøger af Vilh. la Cour, Soya, Kaj Munk, Wilfred Petersen og andre, samt de forbudte blade m.m., fik båndlæggelsen ophævet i 1945. Det skete formelt den 16. november, hvorefter de enten for første gang eller på ny var tilgængelige.

## Klausuleringen af private og fortrolige tryk

Pligtafleveringsloven af 1902 indeholder for første gang i § 2 en bestemmelse om, at tryk, der er af udpræget fortrolig, privat karakter og kun beregnet på en bestemt, mindre kreds af personer, samt hvad der i forretningslivet kun er beregnet for en bestemt kreds af interessenter, skal kunne holdes utilgængelige i op til 100 år, såfremt den afleveringspligtige forlanger det. Denne bestemmelse, kunne man antage, var kommet med efter ønske eller pres fra erhvervslivet eller store foreninger. Det var imidlertid efter det foreliggende at dømme ikke tilfældet.

I stedet har den sit udspring i en sag fra 1895, hvor rigsarkivar A.D. Jørgensen havde fået trykt en »Slægtbog« til familien med udtrykkeligt påbud til trykkeriet om ikke at pligtaflevere den. Det skete alligevel ved en fejltagelse. Både Det Kongelige Bibliotek og Universitetsbiblioteket modtog et eksemplar til rigsarkivarens store fortrydelse. Han krævede eksemplarerne tilbage, og Universitetsbibliotekets leder S. Birket-Smith føjede ham, mens Chr. Bruun på Det Kongelige Bibliotek stod på sin ret til at indlemme et eksemplar. Det fik A.D. Jørgensen til at klage til Kirke- og Undervisningsministeriet, som i april 1895 anmodede de to biblioteksledere om en udtalelse. De stod begge ved den måde, de hidtil havde håndteret sagen på.

Birket-Smith ville tilbagelevere, mens Bruun stod fast ved at beholde det modtagne. Det høje ministerium dekreterede derpå, at Bruun skulle aflevere det modtagne. Rigsarkivaren gik således af med sejren, men sikrede tillige ufrivilligt, at sagen ikke blev glemmt.

I udtalelserne og betænkningen, der leder op til 1902-loven, finder man en tilbagevendende beskæftigelse med muligheden for klausulering af private og fortrolige tryk. Bruun glemte ikke episoden med rigsarkivaren og ville have nogle regler. Trods noget divergerende synspunkter om spørgsmålet blev et punkt herom medtaget i lovforslaget. Efter hele lovens vedtagelse specificerede den opfølgende bekendtgørelse i § 3, at ethvert værk, der ønskes holdt utilgængeligt for en vis tid, skal afleveres for sig i en forseglede konvolut, der udvendig er forsynet med en nøjagtig angivelse af værkets indhold. Endvidere, at den ansvarlige skal skrive under på, at værket er komplet, samt angive antal år, for hvilke klausuleringen ønskes opretholdt. Hertil føjede H. Ehrencron-Müller i sin vejledning til bogtrykkerne: *Hvis Værket, inden den bestemte Frist er udløben, bliver tilgængelig gennem Boghandelen og saaledes Offentlighedens Eje, betragter Bibliotheket sig som løst fra sin Forpligtelse og kan optage Skriftet i sine Samlinger.* Det var regulært og lige ud ad landevejen, men ville den nye mulighed blive brugt?

Det blev den. De forseglede kuverter begyndte at dukke op i posten på Det Kongelige Bibliotek, og i Danske Afdeling blev der oprettet en særlig protokol til administration af denne ordning. Med år, dato, bibliografiske data og antal henlæggelsesår indført i protokollen, blev kuverterne henlagt i lukket magasin. Nogle af de første forseglede kuverter ligger der endnu med deres hemmelighed. De første 100 år er ikke gået endnu.<sup>71</sup>

Hvis nogle ville have frygtet overdreven brug af klausuleringsparagraffen, så blev den hurtigt gjort til skamme. Klausuleringernes årlige antal har sjældent oversteget 25 kuverter, og nok så vigtigt, hensigten med paragraffen er opnået. Biblioteket modtager tryk, som det ellers ikke kunne være sikker på at modtage. Det meste kommer fra institutioner, foreninger og erhvervslivet. Blandt det klausulerede materiale, der optræder år efter år, er (med klausuleringsår angivet i parentes i dette og det følgende) *Fortegnelse over Skatteydere i København* (100 år), *Skattebog for Frederiksberg* (25 år) og lejlighedsvis skattebøger for enkelte andre lokaliteter; dertil *Creditbogen* (20 år) og *Soliditetsbogen* (100 år). Valg af klausuleringslængde for den samme type materiale er, som det ses, temmelig forskellig og skyldes næppe, at f.eks. københavnske skatteydere har haft mere at skjule end dem på Frederiksberg.

Ofte genkommende er også regnskaber og pjecer fra enkelte erhvervsvirksomheder – bl.a. ØK (100 år), Københavns Oliefabrik (100 år), Frichs fabrikk (25 år), F.L. Schmidt & Co. (20 år) – og Dansk Tarifforenings inspektionsberetninger (100 år). Indre Mission (20 år) og frimurerordner med diverse matrikler og vejledninger (100 år) har også fundet det formålstjenligt at sende tryksager i båndlagt skjul. Det offentlige viste tidligt sin tillid til den nye ordning derved, at Krigsministeriets mobiliseringskundgørelse og diverse andre tryk vedrørende en krigssituation jævnligt kom til biblioteket klausuleret for 20-25 år. Offentlige myndigheder har dog i et vist omfang fortsat med at håndhæve deres ret til at unddrage, hvad der har fortrolig embedsmæssig karakter, fra den almindelige aflevering.<sup>72</sup>

Fra 1970'erne har der været en stigning i antallet af henlæggelser fra erhvervsvirksomheder. Regnskaber og

409	<sup>27/4</sup>	Creditbogen 1940	1758	1 Ph.	20
410	<sup>9/5</sup>	Judm. Schalle: Sinderjyllands Kalder, 2. del.	1349	1 Kuv.	25
411	<sup>20/5</sup>	Preben Wencks) 7. April 1940 Beslaglæggelsen isæst. 22/10 40	1916	1 Kuv.	10
412	<sup>18/6</sup>	Kbh. Indkomst- og Tomuskelteang.	2094	1 Ph.	100
413	<sup>28/6</sup>	Soliditets bog 1939	2098	1 Ph.	100
414	<sup>1/8</sup>	Jørgen S. Dich: Memorandum vedr. Arbejdsloshedsforsiklingen	2135	1 Kuv.	25
415	<sup>29/8</sup>	John Nordenskiöld: Opt. om Slægten. Beslag med Håndt. i det 20. år. <sup>Stor fremme.</sup> Bogm.	2277	1 Kuv.	20
416	<sup>16/9</sup>	Wilfred Petersens Danmarks Kalder!	2333	1 Kuv.	10
417	<sup>4/10</sup>	»Stormen» 21. 9. 1940 <sup>23/11 45</sup>		1 Kuv.	10
418	<sup>18/10</sup>	Landbygn. Nykøbing (1. halvår 1940)	2413	1 Ph.	20
419		F. L. S. - Nyt Aarg. 1938-39.	2614	1 Ph.	20
420		Creditbogen for Manufaktur, Jylland, Sj. m. m.	2615	1 Ph.	20
421	<sup>19/11</sup>	Creditbogen for Manufakturbranchen.	3030	1 Ph.	20
422	<sup>24/11</sup>	Henlagt Sager fra Kirkelig Tross. for Indre Miss.	3098	1 Kuv.	20
423	<sup>29/11</sup>	København ogplysmingebureauet Soliditets bog 1939.	3217	1 Ph.	100
<u>1941.</u>					
424	<sup>15/1</sup>	Sager vedr. Indre Mission	421	1 Kuv.	20
425	<sup>7/2</sup>	Regnsk. vedr. Nord. Indsamlingsk. m. m. <sup>26/1 51</sup>	576 <sup>a</sup>	8 Kuv.	10
426	<sup>1/3</sup>	<del>Opbeholdsmænd m. m. i det 20. år. Hævet af a. 11. febr. 1941.</del> <sup>Jernal- og Gustafos Regns. 1/2 1941.</sup>		1 Kuv.	
427	<sup>1/2</sup>	De Altside af Preben Wencks (vedr. 20. år. opt.) <sup>21/1 51</sup>	515	1 Kuv.	10
428	<sup>22/2</sup>	5 salitiske Gyser <sup>3/1 76</sup>	814-23	1 Kuv.	5
429	<sup>29/3</sup>	Henlagt om Sommers Frigangsh. det 4. (1. G.) L. 79	1361	1 Ph.	20

Side fra klausuleringsprotokol for 1940/41. Blandt de klausulerede tryk ses Wilfred Petersens kampblad »Stormen» (21. september 1940), som blev henlagt i blot 10 år. Det samme blev hans pjeces »Danmark Kalder», mens beslaglæggelsen af Preben Wencks »9. April 1940« blev ophævet 23. oktober 1940. Overstregningerne angiver, at klausuleringerne er hævet i dag.

årsberetninger bestemt for aktionærgruppen og andre klausuleres. Det kan bl.a. være udtryk for både ændrede erhvervsformer, f.eks. overgang til aktieselskab, en hårdere konkurrence eller ønsket om at undgå massemediernes opmærksomhed. I en hel del tilfælde

administreres båndlæggelsen af denne type materiale ved direkte aftale med den samling på Det Kongelige Bibliotek, hvor det som kategori hører hjemme. Det er Småtrykssamlingen i Danske Afdeling. Småtrykssamlingen rummer materiale fra alle typer af korpورا-

tioner. Småtrykssamlingen sørger da i hvert enkelt tilfælde for, at de pågældende selskabers materiale ikke bliver tilgængeligt inden for en nærmere aftalt årrække. Det er en administrativt mindre besværlig fremgangsmåde.

En særlig interesse knytter der sig naturligvis til de rent private båndlæggelser. De var kun ganske enkelte i de første mange år, men siden bliver de flere. Mellem 1927 og 1937 var der følgende private båndlæggelser fra enkeltpersoner:

været tilgængelige lige så længe på anden vis. Hvordan det går til, om det er forfatteren selv eller dennes pårørende, der lader et antal cirkulere, får stå hen. De er i deres gode ret dertil, men for det bibliotek, der skal opretholde båndlæggelsen, kan det være uhensigtsmæssigt. Lånere, der på anden vis bliver gjort opmærksom på en bog, f.eks. kan den være citeret i litteraturen, går til Det Kongelige Bibliotek og får at vide, at her er den båndlagt. For lånerne kan det ofte være

	Båndlagt/år
1927 Hvedstrup: <i>Strejflys over Slægt og Samtid. I</i>	25
1928 Thea Timm: <i>Breve fra Hjemmet</i>	20
1928 H. N. Andersen: <i>Landmandsbanken og ØK</i>	25
1929 J. F. Kjær: <i>Vor store Dreng</i>	50
1929 Ingeborg Andreassen: <i>Barndomsdage</i>	Til 1950
1929 C. M. T. Cold: <i>Hvad jeg oplevede</i>	100
1929 Harald Plum: <i>Dagbogsblade III og IV + yderligere korrektur</i>	50
1930 Kjær: <i>Sange fra Lillebælt</i>	50
1932 <i>Danmark under Verdenskrigen</i>	18
1933 Steffen Friis: <i>Livsminder</i>	50
1933 P. Holme: <i>Om Forældrene</i>	75
1933 F. C. Bretteville-Plum: <i>Ida Bretteville-Plum</i>	20
1933 S. Nygaard: <i>Familien Nygaard</i>	40
1934 J. F. Kjær: <i>Ekko af Dage</i>	50
1934 V. Holck: <i>Mine Erindringer</i>	30
1934 Asta Lund-Larsen: <i>Evighedsblomster</i>	100
1937 E. Michaelsen: <i>Erfaringer og Betragtninger</i>	50

Det fremgår, at det var en broget blanding af offentligt meget kendte personer som direktør H. N. Andersen, fhv. minister Christian Cold og direktør Harald Plum, nogle mindre kendte og helt ukendte mennesker, der indleverede tryk til båndlæggelse. Oftest drejer det sig om erindringer, og det veksler mellem 20 og 100 år, før disses indhold kan afsløres – i hvert fald gennem Det Kongelige Biblioteks eksemplarer. Dette udtrykkes lidt maliciøst, idet det ret ofte har været sådan, at private tryk, der er indleveret med en årelang klausulering, samtidig har

svært at forstå, også selv om de får at vide, at det ikke er Det Kongelige Bibliotek, der har foretaget klausuleringen. Et meget karakteristisk eksempel på dette er bind III af Harald Plums erindringer, som i perioder har været efterspurgt på grund af interesse for Plums vidtløftige erhvervstransaktioner og bidrag til Landmandsbankens sammenbrud. Bindet har tidligt været udbredt, men næppe gennem boghandelen.<sup>73</sup> Og Henry Bruun har taget det med i *Dansk historisk Bibliografi 1913-1942* (nr. 46.361) med den oplysning, at Det Kongelige Biblioteks ek-

semplar sammen med bind IV er utilgængeligt i 50 år.<sup>74</sup> Læsere har da fået at vide, hvor de *ikke* skal gå hen og låne værket.

Klausuleringer kan stimulere interessen for et tryk, i nogle tilfælde vil dens længde måske endda yderligere skærpe appetitten efter at granske indholdet. Det går vist ofte sådan, som da bind IV af Plums erindringer blev tilgængeligt i 1980: *En fuldstændig skuffelse for så vidt angår klarlæggelsen af de punkter vedrørende Plums virksomhed der endnu måtte være tvivl om* (Finn H. Lauridsen).<sup>75</sup>

Klausuleringer kan i princippet kun foretages af den, der har udgivet og har rettighederne til et givet værk. Uden dom kan andre ikke gribe ind på dette område. Dog har der været et enkelt eksempel på, at en bog er blevet klausuleret mod forfatterens vilje. Det drejer sig om Bertel Bings *Københavnske Presseforhold omkring Verdenskrigen*, 1921. Den blev klausuleret på Det Kongelige Bibliotek for 100 år, og kom i øvrigt ikke i omløb, da *Berlingske Tidende* opkøbte hele oplaget og derpå lod det destruere. Forlaget stod også bag klausuleringen, som forfatteren affandt sig med, hvilket ikke hindrede ham i at udsende bogen i 2. udgave samme år med en tilføjelse af historien om undertrykkelsen af 1. udgave. Han fik den historie frem om dansk presse, han ville have.<sup>76</sup> Dog forbliver 1. udgave i sin forseglede kuvert til år 2029, selv om indholdet til den tid vil have været kendt i 100 år.

Klausulerede værker bliver normalt ikke optaget i bibliotekets kataloger, så længe de er båndlagte. Katalogiseringen og synliggørelsen finder først sted fra den dag, hvor den forseglede kuvert kan brydes, og benyttelsen kan begynde at finde sted. I enkelttilfælde har dette princip måttet fraviges af andre hensyn. Enkelte værker er så efterspurgt, at de er optagne i katalogerne med oplysninger om klausule-

ringsbestemmelserne. Det gælder bl.a. *Bourup Bogen*, som der siden 1946 har været mange forespørgsler på, og hvor megen af både lånerens og bibliotekets tid spares ved, at værket lader sig slå op, og yderligere undersøgelser undgås. Også i dette tilfælde drejer det sig om et meget kendt værk med et stort antal eksemplarer i omløb.

Dette overgås dog på det seneste af *Kommissærens dagbog*, 1996, af Ritt Bjerregaard, som af forlaget er klausuleret for 50 år, men hvor det næppe kan hindre nogen læsere i at stifte bekendtskab med den på et hvilket som helst tidspunkt inden da. Bogudgaven blev ganske vist trukket tilbage af forlaget, men med både en fuldstændig internet- og avispublicering – sidstnævnte i et sekscifret antal eksemplarer – turde nysgerrigheden med hensyn til indholdet være imødekommet.<sup>77</sup> Det klausulerede eksemplar vil til gengæld have vedblivende værdi som museal genstand.

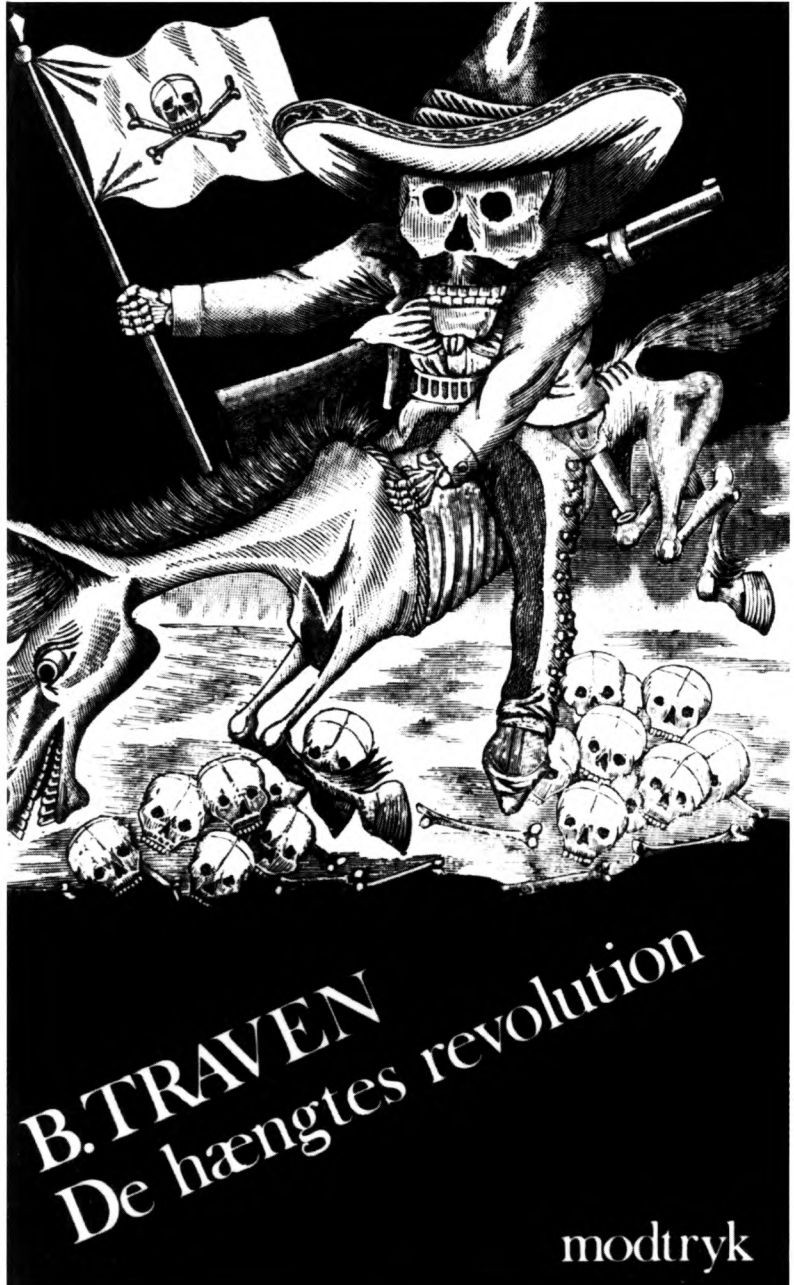
Det gælder også den kogebog, *Min første kogebog*, som for få år siden blev afleveret fra et af de største forlag efter at være trukket tilbage fra markedet i både forlags- og bogklubudgaven. Den blev ønsket klausuleret *Må kun benyttes i forskningsøjemed*, og en etiket på bogens kardusomslag oplyser nu om dette, men hvem vil ikke i al fremtid stille sig selv spørgsmålet: Er der livsfarlige fejl i opskrifterne?

Klausuleringsparagraffen er blevet videreført uændret i loven både 1927 og 1997.<sup>78</sup> Der var enkelte røster, der talte imod den i forbindelse med vedtagelsen i 1927 (Edvard Brandes), men det var ikke noget principielt. Det Kongelige Bibliotek og Statsbiblioteket fremsatte i forbindelse med den sidste lovrevision forslag om at få indført muligheden af at hæve båndlæggelser, inden den forlangte periodes udløb, såfremt det pågældende materiale gøres legalt tilgængeligt.<sup>79</sup> Dette kom de ikke igennem med.

Paragraffen har i den foreliggende form vist sig som en stort set smidig måde at gemme på det trykte ords tillokkelser for en afgrænset tid.

## Om bøgers eksistens de jure og de facto

Institutioner, virksomheder eller enkeltpersoner kan føle sig så forulempet af en udgivelse, at de ønsker den forbudt. Et karakteristisk eksempel er Preben Wencks to pjecer fra 1940 om



Omslag til B. Traven:  
»De hængtes revolution«, 1977.

den tyske besættelse 9. april 1940. De var meget ærerørige over for den danske regering og specielt udenrigsminister P. Munch, som blev beskyldt for landsforræderi. På privat foranledning blev der nedlagt forbud mod pjecerne, og de blev på Det Kongelige Bibliotek klausuleret for 10 år. Det skulle forventelig ikke dreje sig om noget varigere.<sup>80</sup> Det behøver ikke dreje sig om storpolitik, for at domstolene griber ind. Der er sager, hvor bøger beskæftiger sig med navngivne personers intime liv på en måde, så domstolene efter anmeldelse nedlægger forbud. På Det Kongelige Bibliotek står disse værker utilgængelige med en kopi af dommen iklæbet. Kommercielle interesser kan også gøre sig gældende, som da forlaget Modtryk ikke kunne få lov til at genudgive romanen *De hængtes revolution* af B. Traven i 1977, fordi et andet forlag havde rettighederne og ikke ønskede at få dette »socialistiske skidt« ud påny. På grund af både det politiske og det principielle aspekt udgav Modtryk et optryk alligevel og blev ramt af forbud, fordi et andet forlags rettigheder blev krænkede. Bogen henstår utilgængelig i Det Kongelige Bibliotek. Den kan dog spores gennem katalogerne.

Det kan også være forlæggeren, der i sidste øjeblik vælger at trække en allerede produceret bog tilbage. »I sidste øjeblik« vil ofte sige efter bogens udsendelse til anmelderne. Der er adskillige eksempler på det. Chr. Erichsens Forlag fremsendte på et tidspunkt til anmeldelse en bog skrevet under pseudonymet Jan Pieter Kardom med titlen *Spil i Mørke*. Den drejede sig om det påståede landsforræderi begået af danske politikere før den tyske besættelse i april 1940. Dagbladet *Information* gav den disse ord med på vejen: *Jan Pieter Kardom må, hvem han end er, anses for sindssyg. Han vil nu, da bogen ikke udkommer, antagelig slippe for videre tiltale.* I september 1984

brændte forlaget Rhodos fingrene på en anden – opdagede det i 12. time – tvivlsom udgivelse. Det var en agentroman af den kendte popmusiker Franz Beckerlee, som en anmelder kunne dokumentere, var et direkte oversat plagiat efter Neville Smiths *Gomshoe*. Bogen blev trukket tilbage.

Bøger som disse kommer alligevel til Det Kongelige Bibliotek via pligtafleveringen eller på anden måde. Når de indgår uden klausuleringer, kommer støvet i bogstaveligste forstand til at sænke sig over dem. De eksisterer juridisk set ikke, og de kan ikke stilles til rådighed for lånerne. Derfor optræder de som regel heller ikke i katalogerne. På den anden side bliver de heller ikke destrueret. De er stadig en del af trykkulturen, og fremtidens brugere og museumsgængere ville berettiget kunne rynke på næsen, hvis kortsigtede bekvemmelighedshensyn førte til tilintetgørelse af denne del af kulturarven.

Den tyske besættelses ophør og siden pornografiens frigivelse bragte dele af Det Kongelige Biblioteks forbudte skrifter frem fra de lukkede hylder. Der er imidlertid stadig lovgivningsmæssige »huller«, hvori en ganske lille del af trykproduktionen havner. Det gælder de bøger, der er forbudt på ubestemt tid efter stadig gældende lov, diverse beslaglagte tryk, og det gælder bøger, der er trukket tilbage af forlaget uden klausuleringsbestemmelser.

I bl.a. den islandske og den norske pligtafleveringslov er beslaglagt materiale udtrykkelig medtaget. Forskningsbibliotekar ved Det Kongelige Bibliotek Lise Hesselager fremkom i 1980 med et forslag til ny dansk pligtafleveringslov, hvor punkt 11 drejer sig om henlæggelse, undtagelse fra afleveringen og beslaglæggelse: *Af værker, som er beslaglagt eller inddraget, skal politiet aflevere 1 eksemplar til Det kgl. Bibliotek, som skal holde det utilgængeligt i den tid, myndighederne forlanger det, dog ikke over 100 år.*<sup>81</sup>

Hendes forslag er på dette punkt blevet fulgt op og revideret af Det Kongelige Bibliotek og Statsbiblioteket i flere omgange. Det skete bl.a. i *Forslag til lov om pligtig aflevering af tryksager m.v 4. september 1982*, hvor Lise Hesselager selv sad i udvalget. Forslaget var her, at *politiet skal aflevere 4 eksemplarer af beslaglagte/forbudte materialer*, dvs. to til hvert af pligtafleveringsbibliotekerne. I 1986 tog de to biblioteker i en fælles skrivelse til Kulturministeriet igen spørgsmålet op. Det hedder lige ud: *Man har savnet en bestemmelse om, at politiet skulle aflevere eksemplarer af forbudt eller beslaglagt materiale.*<sup>82</sup> Et notat udarbejdet i forbindelse med forhandlingerne om en ny pligtafleveringslov i 1995 citerer forslaget fra 1982, men medtager det ikke selv.<sup>83</sup> Det er heller ikke kommet med i den nye lov fra 1997, og problematikken findes heller ikke omtalt i bemærkningerne til den.<sup>84</sup> Efter 300 år med en pligtafleveringslov venter de forbudte, beslaglagte og tilbagekaldte tryk stadig på deres paragraf.

## Noter:

1. Harald Ilsøe: Historisk censur i Danmark indtil Holberg. Omkring censuren af Christen Aarslebs Frederik II.s historie. *Fund og Forskning* 20, 1973, s. 46: *Endnu 125 år efter censurens ophævelse har ingen påtaget sig at indsamle og bearbejde dette vigtige materiale, som i en vis forstand afspejler grænserne for åndslivets muligheder for udfoldelse i Danmark.* Jeg vil på dette sted benytte lejligheden til at takke Harald Ilsøe for generøst at have stillet sin viden til rådighed i forbindelse med udarbejdelsen af denne afhandling.
2. Til grundlag for dette løse skøn ligger for tiden før 1849 H. Ehrencron-Müller: *Forfatterleksikon omfattende Danmark, Norge og Island indtil 1814* 1-12, 1924-1935, og sammes seddelmateriale om »Forbudte og undertrykte bøger i Danmark« i Ny kgl. Samling 951, 8° (indeholder 134 forfatterskaber). Endvidere Th. H. Erselew: *Almindeligt Forfatter-Lexikon for Kongeriget Danmark* 1-3, 1843-1853, suppl. 1-3, 1858-1868; og

Harald Jørgensens fortegnelser i *Trykkefrihedsspørgsmaalet i Danmark 1799-1848*, 1944, s. 334-435, 438-442. For tiden derefter egne – uafsluttede – undersøgelser og Max Iversens i note 3 citerede bog.

3. Denne artikel vil ikke beskæftige sig videre med forbudte udenlandske bøger i Danmark, da dette ligger uden for pligtafleveringslovens perspektiv. Herom Max Iversen: *Forbudte bøger. To aarhundreders beslagte og konfiskerede værker. En annoteret bibliografi*, 1948; og John T. Lauridsen: *Forbudte ord og billeder, Magasin fra Det kongelige Bibliotek* 8:3, 1993, s. 97ff.
4. Ilsøe: Historisk censur (se note 1), s. 45f.; Jesper Düring Jørgensen: *Forbudte og undertrykte bøger, Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen* 79, 1992, s. 118-120.
5. I stedet henlår arbejderne som manuskripter, hvad bl.a. Ilsøe: Historisk censur (se note 1), s. 53f. giver adskillige eksempler på.
6. Danske Lov 2-21. Jfr. Henning Matzen: *Kjøbenhavns Universitets Retshistorie 1479-1879* I, 1879, s. 212-219, om universitetet som censor.
7. Det er ikke korrekt, når Düring Jørgensen: *Forbudte og undertrykte bøger* (se note 4), s. 124, hævder, at et eksemplar af værket først kom til Det Kongelige Bibliotek i 1803.
8. Harald Ilsøe: *Bøger der gik den anden vej. Det Kongelige Biblioteks dubletudskillelser gennem tiderne, Fund og Forskning* 37, 1998 (under udgivelse).
9. P.M. Stolpe: *Dagspressen i Danmark* 2, 1879, s. 294f.; L. Koch: *Bidrag til Censurens Historie under Frederik V, Historisk Tidskrift* 6, 2, 1889-1890, s. 87f.
10. Som påpeget af Harald Ilsøe: *Fra bytteobjekt til nationalobjekt. Pligtafleveringen 1693-1783, Den trykte kulturarv. Pligtafleveringen igennem 300 år*, red. Henrik Horstbøll og John T. Lauridsen, 1997, indebar 1732-ordningens bestemmelser om aflevering af boglister til politiet i praksis muligheden af, at dette kunne udnytte ordningen som instrument i jagten på distribution af uzensurerede tryk.
11. Det gjaldt 1773 alle skrifter af Chr. Thura, en dom der senere blev formildet til deres konfiskation. *Luxdorphiana* 1791, s. 157-182. Det Kongelige Bibliotek har i dag Thuras skrifter bl.a. takket være eksemplarer i Hielmstiernes samling.
12. E.C. Werlauff: *Historiske Efterretninger om Det store kongelige Bibliotek i Kiøbenhavn*, 2. udg. 1844, s. 110f.
13. Bl.a. i Ehrencron-Müller: *Forfatterleksikon* (se note 2) og hos Koch: *Bidrag til Censurens historie* (se note 9). Sagen mod legationsråd A. Schumacher i 1757 er et skoleeksempel herpå.



14. *Les Plaisirs de l'amour ou recueil* 1-3, Paris 1782, er et af de værker med galante historier og pikante illustrationer, der også har P. F. Suhms navnetræk på bindet. Om dette bibliotek: Chr. Bruun: *Peter Frederik Suhm. En Levnetsskildring*, 1898, s. 371-399.
15. Matzen: *Kjøbenhavns Universitets Retshistorie* (se note 6), s. 217.
16. Werlauff: *Historiske Efterretninger* (se note 12), s. 188.
17. Edvard Holm: *Hovedtræk af Trykkefrihedens Historie*, 1885; Harald Jørgensen: *Da censuren blev opgivet*, 1970.
18. Iversen: *Forbudte bøger* (se note 3), s. 43; Povl Ingerslev-Jensen: *P. A. Heiberg. Den danske Beaumarchais*, 1974, især s. 92ff.
19. Om forbudene, se Elias Bredsdorff: *Goldschmidts Corsaren*, 1962 (rev. udg. 1977); *Corsaren. M. A. Goldschmidts årgange 1840-46*. Efterskrift af Uffe Andreassen, 1981, s. 50-59; M. Goldschmidt om den første konfiskation i Livserindringer og Resultater, *Udvalgte Skrifter* 6, 1910, s. 141.
20. Jfr. udgiveren Uffe Andreassen i efterskriften til udgaven 1981 (se note 19), s. 53, 61f.
21. Henrik Horstbøll og John T. Lauridsen, red.: *Den trykte kulturarv. Pligtafleveringen gennem 300 år*, 1997; her aktstykke 29.
22. Sst., aktstykke 30.
23. Forbud og beslaglæggelse kræver en retskendelse, som det påhviler politiet at offentliggøre i *Statstidende*. Efter offentliggørelsen er videre udbredelse af det pågældende skrift forbudt. Forbudet gælder naturligvis også alle biblioteker.
24. Aage Welblund: *Beslaglagte Bøger i Danmark II*. P. A. Worm: *Tiggerne, Philobiblon* 4, 1951-1952, s. 17-24.
25. Iversen: *Forbudte bøger* (se note 3), s. 31f.; Henrik Tamm: Højesteretssagen mod Herman Bang. Om litteratørens frihed i henhold til straffelovens § 234, *Juristen* 1952, s. 181-192; Aage Welblund: *Beslaglagte Bøger i Danmark. III*. Herman Bang: »Haabløse Slægter«, *Philobiblon* 4, 1951-1952, s. 53-59; Mette Winge: *Omkring Håbløse Slægter*, 1972.
26. Horstbøll og Lauridsen: *Den trykte kulturarv* (se note 21), aktstykke 34.
27. Om en enkelt beslaglæggelsessag i 1850'erne, se Aage Welblund: *Beslaglagte Bøger i Danmark. I*, Frederik Schaldemose og hans »Prikkeltorne«. *Philobiblon* 3, 1949-1950, s. 85-91.
28. Det Kongelige Biblioteks arkiv E 131. Fortegnelsen s. 31. Flertallet af bøgerne blev unddraget benyttelse på samme dato, den 16. marts 1888.
29. Max Iversen: *Forbudte bøger* (se note 3), s. 45, skriver fejlagtigt, at *Syk Kjærlighet* var den eneste af Jægers bøger, som var forbudt i Danmark.
30. Forbudt i Norge, og det danske politi forbød import til Danmark. Julius Clausen: *Forbudte Bøger i ældre Tid, Hvem skrev hvad*, 1945, s. 600.
31. Iversen: *Forbudte bøger* (se note 3) s. 34; Kristian Hvidt: *Edvard Brandes. Portræt af en radikal blæksprutte*, 1987, s. 309ff. Da bogen senere blev frigivet, kan dette være sket før fortegnelsens affattelse.
32. Iversen: *Forbudte bøger* (se note 3), s. 46ff., Aage Welblund: *Beslaglagte Bøger i Danmark. IV*, Martin Jørgensen: *Livsnødelse, Philobiblon* 4, 1951-1952, s. 109-118.
33. *Højesteretstidende* 1893, s. 580ff.; *Ugeskrift for retsvæsen* 1894, s. 25; Tage Kaarsted: *Ove Rode – en politiker bliver til*, 1963, s. 87-90; Lisbeth Worsøe-Schmidt: *Dansk forfatterforening 1894-1994*, 1994, s. 129f.
34. Det Kongelige Bibliotek har et eksemplar af den konfiskerede bog, men det synes at være en senere erhvervelse, da det er indbundet i et tarveligt bind uden rygtitel.
35. *Dansk skønlitterært forfatterleksikon* 2, 1960, s. 265; Kaarsted: *Ove Rode* (se note 33), s. 89f. De »slibrige« steder i *Smukke Ven!* blev udeladt i alle optryk til op i 1960'erne.
36. *Højesteretstidende* 1875, s. 125.
37. Iversen: *Forbudte bøger* (se note 3), s. 55f.
38. Sst., s. 49.
39. I det følgende trækkes kun på Det Kongelige Biblioteks erfaringer som pligtafleveringsinstitution.
40. Emil Rasmussen: *Løgnens Riddervagt, 1917; Højesteretstidende* 1918, s. 255; *Ugeskrift for Retsvæsen* 1918, s. 721; Iversen: *Forbudte bøger* (se note 3), s. 50f.; Jesper Düring Jørgensen: Tyske forsøg på kulturpropaganda i Danmark under den første verdenskrig, *Fund og Forskning* 26, 1982-83, s. 146f., 150.
41. Iversen: *Forbudte bøger* (se note 3), s. 216 (hvor pseudonymet fejlagtigt opgives som Carrell); *Dansk skønlitterært forfatterleksikon* 1, 1959, s. 216.
42. Broby-Johansen udgav kort efter sin forsvartale i retten, og ved den senere genudgivelse 1960 tilføjes den oplysning, at konfiskationen fandt sted allerede dagen efter udgivelsen (*Imprimatur*, 1960, s. 12).
43. *Dansk skønlitterært forfatterleksikon*, 1, 1959, s. 56.
44. Jesper Vang Hansen: *Højreekstremister i Danmark 1922-1945*, 1982, og Det Kongelige Biblioteks arkiv: E 133 *Henlagte Tryksager 1902-1940*.
45. Det drejer sig om *Sex og Samfund* 2 og 3, 1937, og 1, 8 og 9, 1938. Om beslaglæggelserne dels højesteretsdommene af 5. og 6. oktober 1938, dels Bo Elbrønd-Bek og Ole

- Ravn (red.): *Sex og Samfund*, 1975, og Elias Bredsdorff: *Revolutionær humanisme. En introduktion til 1930'ernes venstreorienterede kulturtidsskrifter*, 1982, s. 219f.
46. Ole Ege: *Erotiske drømme*, 1992; Lauridsen: *Forbudte ord og billeder* (se note 3), s. 102ff.; Erik Nørgaard: *Pikanterier, Ud & Se*, januar 1995, s. 32-34.
  47. Erik Dal: *Bibliotheca Danica 1482-1830 og Catalog over det store kongelige Bibliotheks danske og norske Afdeling*, *Danske opslagsværker* 1, red. Axel Andersen, 1977, s. 267.
  48. Hans Hertel, udg.: *Mr. Henderson i forbifarten. 46 samtidshistorier*, 1975, s. 39f.
  49. Leif Blædel: *Sagen om Fanny Hill*, 1965.
  50. Jens Haugaard Jensen, Erik Hansen og Lilla Voss: *Sociale studier. Kriminalitet, prostitution og fattigdom i Århus ca. 1870-1906*, 1975, s. 162f., 184; og i Erik Nørgaards bøger.
  51. *Københavns Politi's IV Politiinspektorat 1. april 1902-1. april 1952*, 1952, s. 9.
  52. V. Fr. Hendriksen: *Pornografi og bekæmpelse af dens udbredelse. Politiet. Tidsskrift for Politivæsen 1938-39*, s. 348.
  53. Det er en af hovedkilderne for Iversen: *Forbudte bøger* (se note 3), s. 38-42, 50f., 54f., 56-59.
  54. Horstbøll og Lauridsen: *Den trykte kulturarv* (se note 21), aktstykke 73, 74.
  55. Nørgaard: *Pikanterier* (se note 46), s. 33.
  56. Ingrid Ilsøe: *Danske Afdeling. Studier og særsamlinger. En vejledning*, 1990, s. 25.
  57. Det Kongelige Biblioteks arkiv: A 9, 6126. Brev fra Udenrigsministeriet 2. juni 1943.
  58. Gerhardt Eriksen: *Nic. Blædel*, 1994, s. 201f.
  59. Forlagets brev er indklæbet i bogen.
  60. Det Kongelige Biblioteks arkiv: A 9, 6126. Brev fra Justitsministeriet anf. dato. Jfr. *Hvem skrev hvad*, 1945, s. 598. Supplerende oplysninger som forfatterfornavn og trykår er i en del tilfælde indsat af mig.
  61. Vilh. la Cour: *For dansk Domstol under Besættelsen*, 1945.
  62. Soya: *Dansk Retfærdighed – naar tyskerne er i Landet. En Pjece*, 1945; og Poul Carit Andersen: *Historien om »En Gæst«*. Efter-skrift til *En gæst*, 1966, s. 141-192.
  63. Danske Afdeling, Henlagte Sager (protokol 1940ff.) under 1941. I øvrigt om politiets afleveringer af beslaglagte skrifter, Det Kongelige Biblioteks arkiv: F Korrespondance Danske Afdeling 1936-41, brev 19. februar 1941, hvor der indkom: *Se Kendsgerningerne i Øjnene, Den fulde Sandhed...., Rene Folk med rene Hænder, Hvem er de Folk og Om at sige ja og nej*.
  64. C. M. Woel: *Bibliografisk Fortegnelse over Soyas Arbejder*, 1946, s. 12; *Dansk skønlitterært forfatterleksikon 1900-1950* 3, 1964, s. 299; *Meddelelser fra Rigsbibliotekaren* 24:2, 1973, s. 13.
  65. Tage Hind: *Med Ordets Sværd; Danmark under Besættelsen*, 2, red. Vilh. la Cour, 1947, s. 592.
  66. John T. Lauridsen: »Sprællemændene« – dansk nazisme i karikatur, *Fortid og Nutid* 1996, s. 229f.
  67. Danske Afdeling, Henlagte Tryksager (protokol 1940ff.) under 1940.
  68. For avisensuren, se Laurits Bindsløv: *Pres-sen under besættelsen*, 1960.
  69. John T. Lauridsen: *Censuren til trods. Op-bygningen af Det kongelige Biblioteks samling af illegale tryk fra tiden 1940-1945, Magasin fra Det kongelige Bibliotek* 9:4, 1995, s. 3-22, og samme: »Undergrundspres-sen« i Danmark 1940-45. *Samlinger. Litteratur, Fund og Forskning* 36, 1997, s. 263-287; Danske Afdeling, Henlagte Tryksager (protokol 1940ff.) under 1942 og 1944.
  70. Iversen: *Forbudte bøger* (se note 3), s. 46; John T. Lauridsen: *De danske nazister 1930-45. En forskningsoversigt*, 1995, s. 10-12; Danske Afdeling, Henlagte Tryksager (Protokol 1940ff.) under 1946 og 1952 (sidst-nævnte sted en *Liste over danske fra Aarhus, som har forbrudt sig 1940-45*, klausu-let for 75 år).
  71. Det Kongelige Biblioteks arkiv: E 133 Hen-lagte Tryksager 1902-1940, hvortil henvises for det følgende. Protokollen blev revideret i efteråret 1940 og de stadig klausulerede overført til en ny protokol med nye numre. Der er i øvrigt en udpræget parallel mellem klausulering af tryk i Danske Afdeling og af håndskrifter i Håndskriftsafdelingen.
  72. Se *Pligtafleveringen i Fremtiden*. Intern rapport udført af en arbejdsgruppe nedsat af Overbibliotekaren 10. marts 1986, bilag 2: Brev til Kulturministeriet 4. februar 1986, hvor det foreslås at unddragelsesretten kombineres med udskydelsesret med hensyn til tidspunktet for afleveringen.
  73. Historikerne Tage Kaarsted og Bent Jensen brugte eksempelvis bindet i deres studier i henholdsvis 1960'erne og 1970'erne, før klausuleringens ophævelse.
  74. Henry Bruun medtager andre titler, hvor Det Kongelige Biblioteks eksemplar er båndlagt. Det gør *Dansk skønlitterært forfatterleksikon 1900-1950* også. F. eks. den her medtagne Asta Lund-Larsen: *Evigheds-blomster*, som ikke har været ukendt endsi-ge klausuleret for værkets redaktion.
  75. *Dansk biografisk leksikon* 11, 1982, s. 417.
  76. Bertel Bing: *Københavnske Presseforhold omkring Verdenskrigen*, 2. udg. 1921; H. H. Brøchner: *Avisen – Oplysning eller Forret-ning?*, 1947; Stig Andersen i *Information* 29-30. juli 1978.
  77. Hertil kommer givetvis et antal anmelder-eksemplarer af bogudgaven.

78. Horstbøll og Lauridsen: *Den trykte kulturarv* (se note 21), aktstykke 70, 71, 98, 100.
79. *Pligtafleveringen i Fremtiden* (se note 72), bilag 2: Brev til Kulturministeriet 4. februar 1986.
80. Iversen: *Forbudte bøger* (se note 3), s. 55. Det Kongelige Biblioteks arkiv: E 133 Henlagte Tryksager 1902-1940 og Danske Afdelings protokol over henlagte tryk fra 1940.
81. Lise Hesselager: »The dust of one age is the gold of another«. Om pligtafleveringsbestemmelserne. Optrykt i sammes: *Til guld skal det blive ... Biblioteksfaglige afhandlinger 1972-1987*, 1988, s. 67-89. Citat s. 87.
82. *Pligtafleveringen i Fremtiden*, (se note 72), bilag 2: Brev til Kulturministeriet 4. februar 1986.
83. Grethe Jacobsen og Harald v. Hielmcrone: Notat om Revision af Pligtafleveringsloven, Juni 1995, s. 20.
84. Horstbøll og Lauridsen: *Den trykte kulturarv* (se note 21), aktstykke 98, 100.